

SPOZNAJE O ARHEOLOŠKOM NASLIJEĐU RANOSREDNJOVJEKOVNOG GROBLJA NA POLOŽAJU BAGRUŠA KRAJ PETOŠEVACA

ŽELJKO TOMIČIĆ
Institut za arheologiju
Ulica Ljudevita Gaja 32
HR-10000 Zagreb
zeljko.tomicic@iarh.hr

UDK: 904(497.5 Petoševci)"653":718
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2010-05-15

Autor nastoji u prinosu podrobno vrjednovati važnost arheološke baštine ranosrednjovjekovnoga groblja na položaju Bagruša kraj sela Petoševci nedaleko od Banja Luke u bosanskom dijelu Posavine. Spoznaje o tom nalazištu pružaju nove kronološke odrednice, kako za analizirano rodovsko groblje na redove, tako i za pretpostavljene početke oblikovanja i manifestiranja bjelobrdске kulture na južnom obodu srednjeg Podunavlja. U prilogu se prepoznaje i prepletanje nekoliko kulturnih krugova.

KLJUČNE RIJEČI: *Bagruša kraj Petoševaca, rani srednji vijek, bjelobrdска kultura, kneževina Hrvatska, Velika Moravska, staromađarski kulturni krug, bizantski kulturni krug, grobni inventar*

Ranosrednjovjekovno nalazište smješteno je na prostranoj fluvijalnoj ravnici na položaju *Bagruša* u podnožju posljednjih niskih obronaka Kozare i u selu Petoševci, na lijevoj obali rijeke Vrbas, oko 3 kilometra od Laktaša, predgrađa Banja Luke.

Pri iskorištavanju šljunka u jesen 1976. godine radnici su otkopali i uništili nekoliko kostura koji su vrlo jasno upućivali na postojanje groblja. Uz uništene grobove, tj. kostur, pronađene su tom prigodom 4 naušnice koje su tadašnjeg kustosa Muzeja Bosanske krajine u Banja Luci Zdravka Žeravicu potaknule na sustavan arheološki zahvat na tom nalazištu. Ta su zaštitna iskopavanja obavljena tijekom 1976. godine.¹ Ukupno je na površini od 75 m² otkriven čak 161 grob s inhumiranim pokojnicima, kao i dva groba s urnama i pokopom spaljenih pokojnika. Autor istraživanja opravdano je pretpostavio kako je groblje nekoć moglo brojati oko 200 pokojnika, ali je preostali dio površine uništen iskopom šljunčare.²

Poradi jasnijeg vrjednovanja arheološkog naslijeđa otkrivenog u groblju kraj Petoševaca valja se podsjetiti nekih temeljnih spoznaja dobivenih tijekom njegova istraživanja. Groblje na položaju *Bagruša* jednoslojno je groblje s pokapanjem pokojnika u ravnim grobovima u okviru određenih skupina postavljenih u kratke redove. Orijentacija redova grobova uglavnom je sjever-jug. Pokojnici su pokapani u proste i plitke zemljane jame ukopane u sloju šljunka na dubini od 0,50 do 0,80 m, a orijentacija kostura pokojnika poglavito je u smjeru zapad-istok, tj. s glavama na zapadu. U sjevernom dijelu groblja redovi su orijentirani u smjeru jugozapad-

¹ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 129, 130.

² Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 130.

sjeveroistok s pokojnicima orijentiranim od sjeverozapada prema jugoistoku. U groblju je konstatirano 14 redova pokojnika. Razmak među redovima iznosi u prosjeku 1,5 m. Prema vjerojatno opravdanom mišljenju Z. Žeravice riječ je o manjim ili većim porodičnim skupinama grobova. Kako nisu dovršena antropološka istraživanja, moglo se, za sada samo pretpostaviti 46 kostura muških, 10 kostura ženskih jedinki te 27 odraslih jedinki neodređenog spola (vjerojatno uglavnom žena). Dakle, riječ je o 83 odrasle osobe i čak 77 kostura djece.

Nije otkriven trag grobne konstrukcije, drvenog lijesa ili polaganja pokojnika na dasku. Pokojnici su, odjeveni, pokapani položeni na leđima u jednostavnu zemljanu raku, ispruženi s različitim položajem ruku, pri čemu je prevladavao položaj podlaktica u karlici i na trbuhu.

Što se tiče grobnih priloga, tj. predmeta pogrebnog inventara, oni su otkriveni u 56 grobnih cjelina od sveukupno 161 otkrivenog i istraženog groba. Dakle, u nešto više od trećine pokojnika. U najvećem postotku riječ je o predmetima nakita, odnosno dijelovima nošnje, a u manjoj mjeri o opremi konjanika. Prilozi su pronađeni u manjem postotku u ukopima muških jedinki. Od 46 grobova muškaraca u 16 slučajeva bili su pronađeni nalazi/prilozi, dok ih je mnogo više otkriveno u grobovima ženskih jedinki. Od 10 identificiranih grobova ženskih jedinki u 8 slučajeva bili su otkriveni predmeti grobnog inventara. Nadalje, u čak 24 groba ukopane djece otkriveni su prilozi. Među ukrasnim kovinskim tvorevinama razlikuju se razne inačice karičica, naušnica i prstena. Raspored predmeta grobnog inventara prikazan je na priloženom tipološkom situacijskom planu (*Tabla I*).

Tipološko-statističkim pregledom nalaza nakita prepoznate su grozdolike naušnice raznih inačica. Dokazano je postojanje 25 primjeraka (Gieslerov tip 14), 2 komada lijevanih četverojagodnih naušnica (Gieslerov tip 16), 4 komada relativno luksuznijih inačica grozdolikih lijevanih naušnica Gieslerova tipa 17a, 3 komada grozdolikih lijevanih rustikalnih inačica naušnica Gieslerova tipa 17b, 33 primjerka jednostavnih karičica (Gieslerov tip 13), 8 primjeraka karičica s jednostavnom petljom (Hanuliak 3a), 1 primjerak karičice sa spiralnim stošcem (Gieslerov tip 19), 18 primjeraka karičica sa S-petljom (Gieslerov tip I), 11 primjeraka jednojagodnih naušnica starohrvatsko-dalmatinskog tipa i 2 primjerka lunulastih naušnica.

U groblju su pronađene ogrlice s perlama od staklene paste (4 primjerka Gieslerova tipa 39-40), dok je u tri groba otkriveno 13 brončanih praporaca (Giesler tip 10), 3 lunulasta privjeska (Giesler tip 12), veliki broj različitih puceta, 1 vrlo rijetko limeno kuglasto puca – *gumbík*, velikomoravskog tipa, 2 probušena rimska novca (Tomičić tip 44a) i brojne inačice prstena.

Pronađeni su prsteni s kaneliranim tankim brončanim limenim obručem (Giesler tip 21), zatim od brončane šipke polukružna ili trokutasta presjeka (Giesler tip 22), 6 primjeraka jednostavno lijevanog prstenja polukružna ili trokutasta presjeka (Giesler tip 31), potom lijevani prsten s graviranom pločom (Giesler tip 36). U jednom slučaju dokazano je i prilaganje dvaju prstena tipa 38b.

U skupinu ili, bolje rečeno, pojedinačne predmete koji se pojavljuju kao dijelovi odjeće ili ukrasi nošnje pokojnika u *Bagruši* mogu se ubrojiti puceta, aplikacije te privjesci, praporci i spona.

U kategoriji puceta izdvojeno mjesto pripada svakako unikatnom nalazu "gumbíka", otkrivenog u grobnoj cjelini 41 (*Tabla XIII, 1*). Prema mišljenju čeških, slovačkih i mađarskih arheologa takva šuplja masivna kuglasta puca – *gombíky*, karakterističan su proizvod velikomoravskoga umjetničkog obrta.³ Izrađivana su od pozlaćenoga bakrenog ili srebrnog, a

³ B. DOSTÁL, 1965, 391-393, Abb. 6, Taf. 2:1, Karte 6.

iznimno i od zlatnog lima. Ukrašena su biljnim i životinjskim ornamentima ili geometrijskim likovima. Iz Dostálove karte rasprostiranja velikomoravskih kuglastih puceta⁴ jasno se razabire da je njihovo pojavljivanje apsolutno dominantno na najvažnijim velikim gradištima središnjeg dijela Moravske, gdje su, prema opravdanom mišljenju istoga autora, služili kao ukras za odjeću visokoga društvenog sloja i gdje je ujedno bila koncentrirana njihova primarna izrada. Izvan ozemlja Moravske, osim u Češkoj, proizvodnja limenih kuglastih puceta nigdje nije postojala. Primjerak puceta iz bogatoga groba otkrivenog u mađarskoj županiji Heves na položaju *Kapitánhegy* Dostál drži plijenom iz Moravske, a inače je moguće da je kao omiljeni ukrasni detalj pridružen ondje ukopanoj pokojnici u prvoj polovini 10. stoljeća.⁵ Dostál na navedenoj karti rasprostiranja velikomoravskih puceta kao nalazišta navodi poglavito gradišta Boleradice, Břeclav-Pohansko, Mikulčice, Předmosti, Slížany, Staré Město "Na valách", Staré Město "Špitálky", Uherské Hradiště, Kouřim, Nitra i dr.⁶ Na primjerke puceta od zlatnoga, srebrnog i brončanog lima, ukrašene geometrijskim, biljnim ili zvjerolikim ornamentima upozorila je i slovačka arheologinja Darina Bialeková navodeći ih s nalazišta Bratislava, Cífer-Pác, Čakajovce, Devín, Ducové (Kostolec), Kopčany, Skalica i dr.⁷ Prema autorici na *gumbíkyma* je bio inspirativan utjecaj Bizanta i arapskih kalifata. Među primjercima dragocjenoga zlatnog i srebrnog nakita (naušnice i ogrlice) s lokaliteta *Ducové-Kostolec* nalazi se i primjerak srebrnoga kuglastog puceta datiranog u 9. stoljeće.⁸ Ista autorica navodi i četiri primjerka puceta privjeska za ogrlice, koje datira u 9. do u 10. stoljeće.⁹

Pojava velikomoravskog puceta u inventaru grobne cjeline 41 u *Bagruši* svakako je zanimljiv problem koji baca određenu svjetlost na postojanje nekih oblika sveza promatranog nam dijela južnog oboda Panonske nizine s područjem sjeverno od Dunava u kojem istodobno postoji kneževina Velika Moravska. Koje su to sveze bile i koji su povijesni trenutci uzrokovali pojavu jednoga masivnog okruglog velikomoravskog puceta privjeska u grobnom inventaru pokopane djevojčice na *Bagruši*? Puce je pronađeno desno od pokojničine lubanje. Na to vrlo složeno pitanje nastojat ćemo dati svoju verziju mogućeg odgovora u zaključnom dijelu rada. Kako bi rješenje problema bilo još složenije, valja nam velikomoravskom pucetu privjesku pridružiti i brončanu lijevanu i prolamanu jednodijelnu pojasnu sponu s ovalnom pređicom (bez trna) koja je u grobnoj cjelini otkrivena na prsima djevojčice (*Tabla XIII, 2*). Na gornjoj strani pojasna spona reljefno je ukrašena trolisnim florealnim motivom, a na donjoj strani s tri zakovice za pričvršćivanje na kožni remen.¹⁰ Takve pojasne spine ukrašene trolisnim motivom ili palmetama susrećemo u staromađarskom grobnom inventaru diljem srednjeg Podunavlja, primjerice u gornjem Potisju u groblju Kenézlő-Fazekaszug II¹¹ te u današnjoj Slovačkoj (Več-Bodrogyécs).¹²

⁴ B. DOSTÁL, 1965, Karte 6.

⁵ V. PATAKI, 1939, 200; B. SZÖKE, 1962, 78-79; THE ANCIENT HUNGARIANS, 1996, 393, Fig. 2; Bakreno puće iz Hevesa sastoji se od dvije polusfere spojene i punjene smolom i s otvorom na vrhu. Ukrašeno je četverolisnim palmetama uokvirenim viticama, oblikovanim iskucavanjem pozadine. Smola je potom bila zagrijana i uklonjena iz unutrašnjosti, a petlja je bila zalemljena na vrhu. Puće je bilo kasnije pozlaćeno. To puće nije mađarski proizvod, već je najvjerojatnije izrađeno u velikomoravskoj radionici. [HNM, inv. br. 3/1938, pozlaćeni bakar, promjer 4,2 cm].

⁶ B. DOSTÁL, 1965, 391-393, Karte 6.

⁷ D. BIALEKOVÁ, 2002, 97, n. 23; Ducove, n. 26, F. 23.

⁸ D. BIALEKOVÁ, 2002, 97, n. 23.

⁹ D. BIALEKOVÁ, 2002, n. 26, F. 26.

¹⁰ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 137-138, T. IV/3.

¹¹ THE ANCIENT HUNGARIANS, 1996, 156, Fig. 12, s pripadajućom literaturom.

¹² THE ANCIENT HUNGARIANS, 1996, 140-141, Fig. 1, s pripadajućom literaturom.

U nastavku priloga osvrćemo se na analizu i vrjednovanje daljnje grobnog inventara s *Bagruše*, unutar kojega su pronađene specifične aplikе i privjesci. Među aplikama susrećemo u grobnoj cjelini 8 (*Tabla IV, 6*) dva kružna primjerka od brončanog lima s motivom koncentričnih krugova unutar kojih su otiskivanjem matrice izvedena dva niza pseudogranula kružna oblika ili s motivom koncentričnih kružića s točkom u sredini, kao i sa stiliziranim cvjetnim ornamentom. Aplikе su pronađene na lubanji pokopane djevojčice. Datiraju se od druge polovine 9. do u 11. stoljeće.¹³

Lijevana brončana srcolika aplikа s dva rogolika ispupčenja na gornjim bočnim stranama i tri nitne za učvršćivanje na podlogu otkrivena je u grobnoj cjelini 19 (*Tabla IX, 3*).¹⁴ Ta aplikа svakako zavrjeđuje našu posebnu pozornost. Naime, otkrivena je na čelu pokopanog djeteta, vrlo vjerojatno djevojčice. U inventaru grobne cjeline 19 pokraj lubanje priložena je lijevana grozdolika naušnica koja vješto oponaša tip 17a (*Tabla IX, 2*), potom karičica s jednostavnom petljom (*Tabla IX, 1*), a u visini pokojničina pojasa okrugla brončana limena ukrašena aplikа (*Tabla IX, 4*). Na tu znakovitu grobnu cjelinu osvrćemo se i dalje u tekstu.

Srcolika "aplikа", položena na glavu djeteta pokopanog u grobnoj cjelini 19, pripadala je ranije dijelu okova pojasa za nošenje mača, tj. opremi nekog ratnika. Aplikа, de facto okov pojasa sekundarno je pričvršćen, vrlo vjerojatno kao ukras, na kožnu kapu ili široku traku na glavi djevojčice. Analogne lijevane okove poznajemo u staromađarskom fundusu primjerice iz groba ratnika pokopanog u 10. stoljeću nedaleko od Gnadendorfa u Austriji.¹⁵ Ovom prigodom posebice se osvrćemo na mađarske pojaseve 10. stoljeća, koristeći pritom misli istaknutog stručnjaka za ranosrednjovjekovnu arheologiju srednjeg Podunavlja Falka Daima, koji temeljito analizira grobni inventar iz ranije spomenutoga groba ratnika iz Gnadendorfa.¹⁶ Prema Daimu, pojas ukrašen brojnim okovima pripadao je tipičnoj opremi odjeće otmjenih Mađara. U samo 184 staromađarska groba od 27 000, do sada poznatih, otkriveni su takvi pojasi. Mađarski pojas 10. stoljeća uobičajeno se sastojao od jednoga pojasnog jezičca, spone i do 50 okova. Pojasi su se razlikovali ne samo duljinom, brojem, oblikom i ukrasom okova već i vrstom materijala. Okovi su najčešće od legiranog srebra, rjeđe od bronce i samo malo od čistoga zlata. Pokojnicima se prilagao samo dio pojasa s pripadajućim okovima, a ne čitav pojas. Naime, čini se da su se pojasevi prije pokapanja pokojnika rezali iz za sada nepoznatih ritualnih razloga.¹⁷ Tako je, možda, moglo biti i u grobu djevojčice pokopane u *Bagruši*, u kojem je otkrivena aplikа u stvari lijevani okov s pojasa nekoga istaknutijeg staromađarskog ratnika, koji je sekundarno iskorišten kao ukras oglavlja. Pripomenimo kako su tipološki srodni primjerci staromađarskih okova pojasa sa srcolikim motivom otkriveni i u ranije spominjanom nalazištu Več ili Bodrogyés.¹⁸

Iz grobne cjeline 20 (*Tabla X, 2*), u kojoj je pokopana također djevojčica, otkrivena je brončana lijevana listolika aplikа s peteljkom, koja je na prednjoj strani ukrašena reljefnim obrubom i stiliziranim motivom palmete. Za podlogu je nekoć mogla biti pričvršćivana dvjema zakovicama koje se nalaze na stražnjoj strani. Ta se aplikа, sekundarno probušena, koristila kao privjesak na ogrlici. U prilog postojanju ogrlice govori položaj ispod pokojničine brade u kojem je privjesak otkriven, zajedno s perforiranim rimskim novcem (*Tabla X, 3*).¹⁹ Listolika aplikа, ukrašena motivom palmete i zakovicama na poledini, nekoć je također ukrašavala staromađarski

¹³ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 133, 185, 186, T. I/26, 27.

¹⁴ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 135, 186, T. III/5.

¹⁵ F. DAIM, 2006, 21-40.

¹⁶ F. DAIM, 2006, 28, Abb. 11.

¹⁷ F. DAIM, 2006, 30.

¹⁸ Vidi ovdje bilj. 12.

¹⁹ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 135, T. III/7-9.

pojas, kako smo to vidjeli i na primjerku iz dječjeg groba 41 na *Bagruši*. Bliže analogije našem primjerku pojasnog okova nalazimo u gornjem Potisju, u nekoć bogatijem staromađarskom groblju ranog 10. stoljeća na položaju Kisdobra-Ligahomok, tj. u Dobrá u Slovačkoj.²⁰

Uz naš osvrt na specifične primjerke puceta, privjesaka, aplika, potom kovinskih dijelova pojasa (spona), u nastavku prikazujemo osnovne skupine karakterističnog nakita. Riječ je, poglavito, o raznolikim naušnicama i karikama te potom o ponekoj ogrlici i narukvici, odnosno praporcima i pucetima.

Na prvom mjestu osvrćemo se na unikatni primjerak naušnice s ukrasom u obliku spiralnog stošca iz grobne cjeline 12 (*Tabla VII, 2*).²¹ Taj tip naušnice Giesler je u svojoj tipološkoj podjeli označio kao tip 19. U grobovima se takva vrsta nakita pojavljuje pojedinačno. Provlačile su se kroz vrpce oko glave. Vinski ih drži prijelaznim oblikom nakita između avaro-slavenskog razdoblja i bjelobrdske kulture.²² Pojavljuju se učestalo u inventaru grobova djece ili mlađih ženskih osoba u Panoniji i Podunavlju (Austrija, Mađarska, Moravska, Slovačka, Bugarska) te u Makedoniji i Albaniji.²³ Analogije susrećemo primjerice u groblju Ptuj-*Grad*²⁴ i Zagreb-Kaptolu.²⁵ Pratimo ih u vremenskom rasponu od prijelaza 8. i 9. stoljeće, preko druge polovine 9. i prve polovine 10. stoljeća,²⁶ do u ranu fazu I. stupnja bjelobrdskih groblja istočne Slavonije, Srijema i zapadne Vojvodine.²⁷

Takve naušnice vrlo su rijedak nalaz na području ranosrednjovjekovne Hrvatske (*Gorica* u Strančama, Sv. Križ u Ninu, *Međine* u Plavnom), gdje ih Petrinec s pravom opredjeljuje u vrijeme oko sredine 9. stoljeća.²⁸

Karičice s nataknutim staklenim zrnom s područja ranosrednjovjekovne Hrvatske Petrinec okvirno datira u vremenski raspon od kraja 9. do početka 11. stoljeća s težištem na 10. stoljeću.²⁹ Nekoliko takvih karičica otkriveno je u sjeverozapadnoj Bosni, primjerice u groblju na redove u Gomjenici.³⁰ Na *Bagruši* se pojavljuje u grobnoj cjelini 73 (*Tabla XVII, 1*).³¹ Petrinec navodi i tipološki srodne primjerke s područja rasprostiranja karantansko-köttlachske kulture u susjednoj Sloveniji,³² odnosno i u Istri.³³

U inventaru groblja na redove sjeverozapadne Bosne, posebice u Gomjenici kraj Prijedora³⁴ i na *Bagruši*,³⁵ sljepoočničarke s jednom vodoravno postavljenom jagodom tvore, zajedno s drugim predmetima starohrvatskoga kulturnog kruga, zanimljivu skupinu.³⁶ U groblju na položaju *Bagruša* ta je atraktivna skupina nakita registrirana u grobnoj cjelini 125 (*Tabla XX*),

²⁰ THE ANCIENT HUNGARIANS, 1996, 157-158, Fig. 1 (usporedi literaturu).

²¹ Ž. ŽERAVICA, 1985-1986, T. II, 19.

²² Z. VINSKI, 1952, 51.

²³ M. PETRINEC, 2009, 206, n. 525 i 207, n. 528.

²⁴ Ž. TOMIČIĆ, 1993, 546; P. KOROŠEC, 1999, T. 21, 6-7, T. 32, 1-2, T. 33, 10.

²⁵ Z. VINSKI, 1952, 51-52, T. II, 11; M. PETRINEC, 2009, 206, n. 523.

²⁶ P. KOROŠEC, 1999, 73; M. HANULIAK, 2004, 160-161, Obr. 171a: tip 4. Hanuliak ih datira u početak 9. stoljeća, dakle unutar starijeg horizonta velikomoravskog razdoblja.

²⁷ Ž. TOMIČIĆ, 1990, T. IX, T. XXV.

²⁸ M. PETRINEC, 2009, 207.

²⁹ M. PETRINEC, 2009, 208 (*Grede* u Kašiću, *Gajine* u Kaštel Sućurcu, *Smrdelji*, *Begovača* u Biljanama Donjim, *Crkvina* u Biskupiji, Plavno).

³⁰ N. MILETIĆ, 1967, T. XXVIII, T. XXIX, 10.

³¹ N. MILETIĆ, 1967, T. XXII; Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. 5/1; M. PETRINEC, 2009, 208, n. 534.

³² M. PETRINEC, 2009, 207, n. 529-530.

³³ B. MARUŠIĆ, 1972, T. III, 9; B. MARUŠIĆ, 1987, T. XXV, 7; M. PETRINEC, 2009, 207.

³⁴ N. MILETIĆ, 1967, T. XX/117, 141, T. XX/145, T. XXIV, 149, 154, T. XXVIII/216; Ž. TOMIČIĆ, 2007.

³⁵ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. VI, 8, 13, 16, T. VII, 1; M. PETRINEC, 2009, 211.

³⁶ M. PETRINEC, 2009, 211. Ta skupina u sjeverozapadnoj Bosni, prema opravdanom uvjerenju Petrinec, otvara pitanje sjeverne granice Hrvatske u 10. stoljeću.

potom 132 (*Tabla XXI*, 3,5) i u 137. Posebice je znakovita, s obzirom na inventar, grobna cjelina 132, na koju se podrobno osvrćemo u nastavku, poglavito u svezi s karičicama sa S-petljom, običnim karikama i prstenima tip 38b s kojima tvore zanimljiv ansambl (*Tabla XXI*).

Sljepoočničarke su najkarakterističniji nakit u okviru globalja s kršćanskim načinom pokapanja.³⁷ Ishodišta i uzore toj skupini sljepoočničarki treba svakako tražiti u krugu umjetničkog obrta kasne antike, tj. u Bizantu. Međutim, svojom brojnošću i rasprostranjenošću prekrile su čitavo ozemlje ranosrednjovjekovne Hrvatske te ih valja smatrati isključivo nakitnom tvorevinom starohrvatskoga kulturnog kruga.

Sljepoočničarke s dvije jagode iznimno su rijetka pojava na tlu ranosrednjovjekovne kneževine Hrvatske, koja je ondje zastupljena, primjerice, parom srebrnih pozlaćenih sljepoočničarki s dvije jagode s *Crkvine* u Biskupiji koje Petrinec datira na kraj 9. ili u prvu polovinu 10. stoljeća.³⁸ Iz *Crkvine* u Biskupiji potječe, nadalje, i par brončanih sljepoočničarki s dvije kuglaste jagode kojima je najbliža analogija jedna izvan groba slučajno otkrivena sljepoočničarka s dvije jagode iz groblja na redove na *Bagruši* u Petoševcima.³⁹

S prostora ranosrednjovjekovne Hrvatske poznate su naušnice bjelobrdske kulture koje se ondje prema usustavljenju Petrinec pojavljuju u sedam inačica, pri čemu je u tu opću podjelu uvrštena i skupina karičica sa završetkom u obliku S-petlje. Takve lijevane naušnice bjelobrdske kulture i karičice sa S-petljom pojavljuju se ondje u grobljima s kršćanskim načinom pokapanja i ponekad na grobljima uz crkve.⁴⁰

Naušnice s četiri jagode, prema tipologiji J. Gieslera označene kao tip 16, karakteristične su za rani stupanj bjelobrdske kulture.⁴¹ Za našu raspravu bitna je pojava para brončanih lijevanih naušnica s jagodama (tip 16) u inventaru groba 125 (*Tabla XX*, 2,3).⁴² Slični primjerci te inačice naušnica evidentirani su u grobljima Mahovljani kraj Banjaluke, potom u Gomjenici kraj Prijedora i u Kočićevu.⁴³ Na taj tip naušnica detaljnije smo se osvrnuli ranije.⁴⁴ Kao i većina lijevanih grozdolikih naušnica, tako su i one s četiri jagode,⁴⁵ dakle prema Gieslerovu tipu 16, nastale zacijelo na predlošcima luksuznijih primjeraka kojima ishodište valja tražiti na području kneževine Hrvatske,⁴⁶ odnosno ponajprije u romanskim urbanim središtima na istočnom pročelju Jadrana u kojima kontinuirano djeluju zlatarske radionice s bizantskom tradicijom umjetničkog obrta.⁴⁷ U tim romanskim umjetničkoobrotnim središtima, kao i na području kneževine Hrvatske, ishodišta su filigranskih naušnica koje potom u lijevanim rustikalnijim inačicama susrećemo na području manifestiranja bjelobrdske kulture, posebice u zapadnom dijelu dravsko-savskog međuriječja, ali i u bosanskom dijelu Posavine. Lijewane inačice filigranskih predložaka izrađuju se na području kneževine Hrvatske, na što je ranije već uputio Z. Vinski.⁴⁸ Nadalje, tu pretpostavku posebice uvjerljivo potvrđuje inventar grobne cjeline 125 iz *Bagruše* kraj Petoševaca (*Tabla XX*,

³⁷ M. PETRINEC, 2009, 208.

³⁸ M. PETRINEC, 2009, 212, T. 234, 7.

³⁹ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 172, Sl. 9; M. PETRINEC, 2009, 212.

⁴⁰ M. PETRINEC, 2009, 229. Valja na ovom mjestu napomenuti kako je prijedlog tipološke raščlambe nakita bjelobrdske provenijencije koju je u novije doba predložila kolegica Petrinec u glavnim crtama podudarna i prilagođena s ranijom općenito prihvaćenom tipološkom shemom Jochena Gieslera (J. GIESLER, 1981), dopunjenom od strane autora ovih redaka (Ž. TOMIČIĆ, 1992), odnosno Željka Deme (Ž. DEMO, 1983).

⁴¹ J. GIESLER, 1981, 94-103.

⁴² Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. VI, 5-6.

⁴³ P. KOROŠEC-VRAČKO, 1942, 278, Sl. 6; N. MILETIĆ, 1976, T. XII/43, T. XXVI/161; N. MILETIĆ, 1980, T. XI, T. XV,G-30, T. XX, 81; Ž. TOMIČIĆ, 2000, T. 3.

⁴⁴ Ž. TOMIČIĆ, 2000, 29-30.

⁴⁵ Z. VINSKI, 1970, 50, Sl.a.

⁴⁶ M. PETRINEC, 2009, 231.

⁴⁷ Z. VINSKI, 1970, 50; Ž. TOMIČIĆ, 2003a, 153-156.

⁴⁸ Z. VINSKI, 1970, 50, Sl. a.

2,3) na što je već ranije također upozoreno.⁴⁹ Ondje je uz par kvalitetno lijevanih četverojagodnih brončanih naušnica (Giesler tip 16), otkriveno i par brončanih jednojagodnih bikoničnih sljepoočničarki (Tomičić tip III) te karičica s petljom u obliku slova S (Gieslerov tip I).

J. Giesler je na temelju statističkih pokazatelja rasprostranjenosti lijevanih grozdolikih naušnica, tj. tipova 14-17, opravdano konstatirao kako se, za razliku od brojnih njihovih primjeraka u međuriječju Drave i Dunava te južnije od rijeke Save, one vrlo rijetko pojavljuju na nalazištima susjedne Mađarske, odnosno točnije Transdanubije.⁵⁰ Na ovom mjestu ističemo kako je to i potvrda ranije navedenih misli o mogućoj provenijenciji umjetničko-obrtnih tvorevina s prostora istočne obale Jadrana, a ne sa sjevera, primjerice iz tradicije velikomoravskoga kulturnog kruga u kojem inače dominira luksuzni nakit rađen u tehnici granulacije i filigrana. Taj, uvjetno rečeno, mogući sjeverni utjecaj iz velikomoravske kneževine, prema opravdanom uvjerenju J. Gieslera⁵¹ valja eliminirati, jer ondje, pa niti na ozemlju današnje Slovačke, ne susrećemo groblja s nekim važnim odlikama ranog inventara bjelobrdske kulture, primjerice i s pojavom lijevane tehnike.⁵²

U osam grobnih cjelina unutar groblja *Bagruša* otkrivene su grozdolike naušnice s dva koljenca koje su prema Gieslerovoj tipologiji označene kao tip 14. Riječ je naušnicama lijevanim od srebra, legure srebra i bronce te bronce, koje su zatečene u inventaru grobnih cjelina broj: 6, 10, 11, 26, 72, 81, 91 i 139, kako nam to predočuje njihova rasprostranjenost na situacijskom planu groblja (*Tabla I*). Takve su kvalitetno lijevane naušnice s grozdolikim ukrasom i dva koljenca, koje pokazuju određenu vještinu oponašanja filigrana i granulacije, otkrivene u groblju *Bagruša* u grobnim cjelinama 6 (*Tabla II, 1,4*), 10 (*Tabla V, 1,2*), 11 (*Tabla VI, 4,5*) i 91 (*Tabla XIX, 1,2*).⁵³

Naušnice toga tipa susrećemo na području slovenskog Podravja,⁵⁴ posebice u zapadnom dijelu međuriječja Drave, Dunava i Save, dakle diljem središnje Hrvatske i u sjeverozapadnoj Bosni. Ponajviše ih susrećemo na prostoru južno od Drave i Dunava. Otkriće kamenoga kalupa za izradu lijevanih grozdolikih naušnica s dva koljenca u Sisku navelo je Z. Vinskog na utemeljenu pretpostavku o postojanju umjetničko-obrtnih radionica u tom urbanom središtu ranoga srednjovjekovlja.⁵⁵ Premda je Gieslerovo uvjerenje bilo da naušnice tip 14 valja datirati oko sredine 10. stoljeća, tj. u njegov rani I. stupanj bjelobrdske kulture, ipak je u novije doba razmišljanje o mogućoj dataciji pomaknuto u prvu polovinu 10. stoljeća,⁵⁶ a moguće i ranije tijekom 9. stoljeća.

U četiri grobne cjeline groblja na redove u *Bagruši* otkrivene su lijevane grozdolike naušnice s četiri koljenca, koje su prema opće prihvaćenoj Gieslerovoj tipologiji označene kao tip 17. Susrećemo ih u grobnim cjelinama broj 11 (*Tabla VI, 4,5*), 18 (*Tabla VIII, 1*), 19 (*Tabla IX, 2*) i 139 (*Tabla XXIII, 1-4*),⁵⁷ kako nam to pokazuje njihov položaj unutar situacijskog plana groblja (*Tabla I*). Valja svakako naglasiti kako se lijevane grozdolike naušnice s četiri koljenca ili Gieslerov tip 17 u inventaru spomenutih grobnih cjelina na *Bagruši* pojavljuju u dvije stilski izdvojene i prepoznatljive inačice.

Prije svega valja izdvojiti iznimno dragocjene nalaze para relativno malenih i kvalitetno vrlo dobro lijevanih naušnica s grozdolikim ukrasom i četiri koljenca na krakovima koje susrećemo

⁴⁹ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. VI, 5-8; M. PETRINEC, 2009, 231.

⁵⁰ J. GIESLER, 1981, 95.

⁵¹ J. GIESLER, 1981, 94, 99.

⁵² J. GIESLER, 1981, 94, 99; M. JANKOVIĆ, 1983, 103-104, T. IV, 6-10; M. PETRINEC 2009, 230.

⁵³ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. I, 2 i 4, T. II, 1-2, 3, 4, 8 i 9, T. V, 30-31.

⁵⁴ Ž. TOMIČIĆ, 1993, 547-548; P. KOROŠEC, 1999, T. 25.

⁵⁵ Z. VINSKI, 1970, 50-51; Ž. TOMIČIĆ, 1992; M. PETRINEC, 2009, 234, n. 656.

⁵⁶ Ž. TOMIČIĆ, 1992; M. PETRINEC, 2009, 234.

⁵⁷ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. II, 5 i 10, T. III, 2 i 4, T. VII, 4-6.

u kombinaciji s dva para lijevanih grozdolikih naušnica s dva koljenca (Gieslerov tip 14) u inventarom bogatoj grobnoj cjelini 11 (*Tabla VI, 4,5*).⁵⁸ Podjednake, vrlo kvalitetno lijevane grozdolike naušnice s dva koljenca, izrađene od legure srebra i bronce, pronađene su pojedinačno u grobnim cjelinama broj 18 (*Tabla VIII, 1*) i 19 (*Tabla IX, 2*).⁵⁹ Navedena četiri primjerka lijevanih naušnica s grozdolikim ukrasom trupa i s četiri koljenca na krakovima iznimno vjerno odražavaju izgled mogućeg prototipa, tj. luksuznog izvornika koji je rađen u tehnici granulacije i filigrana od plemenite kovine. Ta se tehnika vrlo vješto oponašala na navedenim primjercima naušnica iz *Bagruše* i stoga neupitno upućuje na postojanje vrlo kvalitetnih kalupa za njihovo lijevanje u srebru ili leguri srebra i bronce, pa na taj način i na relativnu blizinu nekoga važnog središta sa zlatarskom tradicijom umjetničkoobrotnog stvaralaštva. Navedene lijevane primjerke naušnica moglo bi se, sukladno Gieslerovoj tipologiji, označiti kao tip 17a, jer vrlo vjerno i brižno oponašaju luksuzne primjerke rađene u tehnici granulacije i filigrana.

Drugoj inačici lijevanih naušnica s grozdolikim ukrasom i četiri koljenca pripisujemo tri brončana primjerka otkrivena u grobnoj cjelini broj 139 (*Tabla XXIII, 1-4*).⁶⁰ Takve je rustikalne lijevane primjerke naušnica Giesler označio kao tip 17b, razlikujući ih od luksuzne inačice rađene u tehnici granulacije i filigrana (tip 17a). Rustikalne inačice rađene su u jednostavnim kalupima, vjerojatno u ranosrednjovjekovnim seoskim radionicama.

Netom spomenute luksuzne i rustikalne naušnice, koje je u stručnoj literaturi Z. Vinski označio kao tzv. *volinijski tip*, susrećemo na dvadesetak nalazišta diljem međuriječja Drave i Save, što dakako sugerira njihovu omiljenost unutar ranosrednjovjekovne populacije, kao i postojanje različitih većih ili manjih središta njihove lokalne proizvodnje. Stoga je shvatljivo i pojavljivanje više inačica te vrste nakita na što se, poradi karaktera i opsega našega rada, ovom prigodom ne osvrćemo. Na njih nailazimo i u sjeverozapadnoj Bosni te za sada samo na tri nalazišta u kneževini Hrvatskoj.⁶¹ U osvrtu na tu vrstu nakita unutar groblja *Bagruša*, ali i iz drugih nalazišta, koristi se ponegdje i naziv *pseudovolinske* naušnice.⁶² Kada je riječ o primjercima iz *Bagruše* potpuno je jasno da pripadaju naušnicama s grozdolikim ukrasom i četiri koljenca, dakle Gieslerovu tipu 17, a ne nekakvom *pseudovolinskom* tipu naušnica. Ta evidentna činjenica do sada nije, na žalost, zapažena i prepoznata u stručnoj literaturi.

Postojanje dviju inačica naušnica s grozdolikim ukrasom i četiri koljenca, tj. Gieslerova tipa 17a i 17b unutar grobnog inventara *Bagruše* jasno potvrđuje pojavu nove skupine nakita u tom iznimno važnom nalazištu ranoga srednjovjekovlja. Posebice, osim kvalitete izrade, uvjetno rečeno, luksuznijih naušnica inačice 17a, upada u oči njihovo pojavljivanje u kombinaciji s najranijim nakitom koji inače susrećemo unutar fundusa bjelobrdske kulture. To su u grobnoj cjelini broj 11 (*Tabla VI*)⁶³ već ranije spomenute lijevane grozdolike naušnice s dva koljenca (Gieslerov tip 14), jednostavne karičice rastavljenih krajeva (tip 13), narukvica od trostruko upletene brončane žice (tip 6) i prstena lijevanog obruča s presjekom nalik slovu D (tip 31), odnosno s krunom prstena (tip 38b) i perforiranim rimskim novcem. Nadalje, u grobnoj cjelini broj 18 (*Tabla VIII*) uz luksuzniju naušnicu tip 17a pronađena je loše ušćuvana karičica od upletene žice.⁶⁴ Konačno, u grobnoj cjelini broj 19 (*Tabla IX*), pokraj luksuzne inačice naušnice tipa 17a, na dječjoj lubanji pronađena je brončana srolika aplika staromađarskoga stilskog obilježja, a na trbuhu i okrugla pločica od brončanog lima.

⁵⁸ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. II, 5 i 10.

⁵⁹ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. III, 2 i 4.

⁶⁰ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. VII, 4-6.

⁶¹ J. BELOŠEVIĆ, 1987, 141-163; V. SOKOL, 2006, 87-88; M. PETRINEC, 2009, 234, T. 153,5, T. 260,9 i T. 287,4.

⁶² V. SOKOL, 2006, 87-88.

⁶³ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. II, 3-18.

⁶⁴ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. III, 1.

Sve navedene luksuznije inačice naušnica tip 17a iz *Bagruše* manjih su dimenzija u odnosu na srodne primjerke s ostalih nalazišta te nakitne skupine, posebice unutar riječnih tokova Drave i Save, ali i u fundusu groblja u sjeverozapadnoj Bosni.

Što se pak tiče tzv. rustikalnih inačica naušnica tip 17b, otkrivenih u grobnoj cjelini broj 139 (*Tabla XXIII*), i njih susrećemo u kombinaciji s brončanom lijevanom grozdolikom naušnicom s dva koljenca (tip 14) i lijevanim prstenom (tip 31).⁶⁵ Dakle, ponovno s ranim oblicima nakita primjerenim bjelobrdskom kulturnom krugu.

Iz navedenoga o naušnicama tipa 17 s nalazišta *Bagruša* nameće se realno uvjerenje kako je odreda riječ o vrlo ranim oblicima ukrasa koje, uz pridružene im nakitne skupine, valja svakako pripisati početku korištenja ranosrednjovjekovnog groblja kraj Petoševaca. Mislimo kako primjerke naušnica tip 17a iz grobnih cjelina 11, 18 i 19, možda možemo promatrati kao vrlo vješte inačice luksuzno rađenih granuliranih i filigranom ukrašenih grozdolikih naušnica. Točnije, kao vrlo ranu i do sada neprepoznatu, tj. "nedostajuću kariku" u razvoju tog inače vrlo omiljenog oblika nakita na ozemlju međuriječja Drave, Dunava i Save, kao i južnijih područja kneževine Hrvatske. Množina naušnica s četiri koljenca ("volinijskog tipa") na prostoru dravsko-savskog međuriječja, kao i široko razvijena lepeza njihovih inačica, od skromnih rustikalnih inačica, zacijelo proizvoda putujućih ili lokalnih "zlatara", do njihovih uzora, raskošnijih i luksuznih predložaka rađenih u složenoj tehnici granulacije i filigrana, primjerice iz groblja Zagreb-*Stenjevec*⁶⁶ ili ponešto skromnijih primjeraka iz groblja u selu Zvonimirovu na položaju *Veliko polje*,⁶⁷ uvjeravaju nas u potrebu drugačijeg promišljanja njihova primarnog ishodišta. U kojoj je mjeri tada uopće moguće promatrati kao jedino njihovo ishodište područje Volinije, odnosno prostranstva sjeverno od lanca Karpata, koje je zacijelo snažno nadahnulo zlatarsko umijeće Bizanta, posebice u kijevske kneževine. Utjecaj Bizanta evidentan je svakako i na područja dravskog-dunavsko-savskog međuriječja, u koje jamačno dolaze primarni umjetničkoobrtni poticaji i ideje, a možda i neposredni importi s istoka. Sličnu nam sliku pruža i bogato naslijeđe duge tradicije bizantskog umjetničkoobrtnog zlatarstva nastalog u romanskim gradovima na istočnoj obali Jadrana i prihvaćenog od neposrednog zaobalja, tj. hrvatske kneževine, ali i njezina dubokog zaleđa na sjeveru. U činjenici da naušnice tipa 17 susrećemo na relativno brojnim nalazištima dravsko-savskog međuriječja, i to u mnoštvu primjeraka, prepoznamo i njihovu određenu izvornost na tom ozemlju. Ondje ih, naime, susrećemo u obje glavne inačice (tip 17a i 17b). U neusporedivo manjem, gotovo neznatnom broju primjeraka, rekli bismo unikatno, pojavljuje se taj tip nakita na ponekom nalazištu unutar srednjeg Podunavlja u jezgri onodobne susjedne staromađarske kneževine. Stoga nam se kao prihvatljiviji pravci mogućega umjetničkoobrtnog utjecaja na tlo međuriječja Drave i Save, nameće istok, odnosno posebice jug, tj. zlatarska tradicija i impulsi, a ponegdje, možda, i neposredni importi iz Bizantskog Carstva i Sredozemlja. Premda je svojedobno J. Giesler zaključio kako su naušnice tipa 17 bile mlađe od ostalih tipova lijevanih naušnica (tipovi 14, 15 i 16), na čijem se području rasprostiranja u početku javljaju kao import (tip 17a), a tek naknadno kao rustikalna lijevana inačica (tip 17b),⁶⁸ dokazano je na primjeru groblja Zvonimirovo-*Veliko polje*,⁶⁹ ali i u slučaju groblja Zagreb-*Stenjevec*,⁷⁰ da se obje te inačice pojavljuju i sinkrono. To naglašavamo poradi činjenice da i u *Bagruši* nailazimo na sličan primjer sinkronosti obiju inačica tipa 17, jer smo najranije primjerke

⁶⁵ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. VII, 4-8.

⁶⁶ K. SIMONI, 2004, 34-35, grob 106.

⁶⁷ Ž. TOMIČIĆ, 1997, grob 17.

⁶⁸ J. GIESLER, 1981, 101-103.

⁶⁹ Ž. TOMIČIĆ, 2003, 552.

⁷⁰ K. SIMONI, 2004.

inačice 17a zatekli u kombinaciji s najstarijim nalazima lijevanih naušnica (tip 14) i ostalim ranim nalazima, kako smo to ranije obrazložili. U slučaju pojave rustikalne inačice tipa 17b i on je registriran sinkrono s ranim oblikom nakita, lijevanom naušnicom tip 16. U prilog određenoj vrlo ranoj pojavi naušnica 17a u *Bagruši* govori vrlo uvjerljivo primjer iz grobne cjeline 19 (*Tabla IX*, 2) u kojoj je na glavi ukopanog djevojčice pronađena lijevana brončana srcolika aplika izrazito staromađarskog tipa.

Nalazi naušnica tipa 17 u *Bagruši* dokazuju njihovu raniju pojavu u fundusu groblja na redove s kršćanskim načinom pokapanja primjerenih bjelobrdskom kulturnom krugu, od one do sada poznate, tj. od kraja 10. stoljeća. Pretpostavljamo kako im začetke u *Bagruši* valja tražiti možda i potkraj 9. stoljeća. Svakako na temelju još starijih izvornika.

Obične karičice u funkciji sljepoočničarki pojavljuju se u nekoliko inačica. Predstavljaju najučestalije tipove nakita u okviru groblja s kršćanskim načinom pokapanja. Osim najjednostavnijih karičica rastavljenih krajeva (Giesler tip 13) pojavljuju se i one kojima je jedan kraj izvijen u obliku kvačice. Kronološki i u smislu njihova ishodišta teško ih je odrediti. Ipak, karičice s jednostavnom kvačicom imaju analogije u fundusu pet groblja na području Slovačke, dakle nekoć dijela velikomoravske kneževine.⁷¹ Pretpostavlja se da su i ondje možda genetski prethodnici karičica sa S-petljom, pa ih prema Hanuliakovoj tipološkoj shemi označavamo kao tip 3a.⁷² U velikomoravskim grobljima na ozemlju današnje Slovačke, u kojima se obavljalo pokapanje tijekom 9. i 10 stoljeća spomenute karičice obuhvaćaju raspon do svršetka 9. stoljeća i potom su u uporabi do početka ili sredine 10. stoljeća.⁷³

U 11 grobnih cjelina groblja *Bagruša* otkriveno je ukupno 19 primjeraka brončanih karičica sa završetkom u obliku S petlje (*Tabla I*). Većeg su formata te ih možemo pridružiti Gieslerovu tipu I.⁷⁴ U grobnoj cjelini broj 57 (*Tabla XIV*, 1-3) susrećemo ih u kombinaciji s karičicom sa spiralnim zavojem i višečlanim perlama od staklene paste.⁷⁵ Potom se, u grobnoj cjelini broj 83, karičica toga tipa susreće u kombinaciji s naušnicom s bikoničnom jagodom, odnosno ogrlicom od puceta i perli od staklene paste.⁷⁶ Posebice je indikativan inventar grobne cjeline broj 132 (*Tabla XXI*) u kojoj se, osim dva para karičica sa završetkom u obliku S-petlje, susreću dvije naušnice od tanke brončane žice s jednom bikoničnom jagodom spojenom filigranskom žicom, a kroz te su naušnice provučene brončane karičice rastavljenih krajeva. U inventaru se, nadalje, susreću i dva prstena široka obruča s ovalnom pločicom krune i ovalnim uloškom od staklene paste.⁷⁷ Riječ je o prstenu koje je Giesler označio kao tip 38b. Zanimljivu kombinaciju pruža nam potom i inventar grobne cjeline broj 141 (*Tabla XXIV*) u kojoj se osim para karičica sa S-petljom pojavljuju i dva para običnih karika rastavljenih krajeva te ogrlica sastavljena od 3 lunulasta lijevana brončana privjeska s tunelastom kaneliranom petljom (Giesler tip 12) i 11 brončanih lijevanih praporaca (Giesler tip 10).⁷⁸ Tu inačicu ogrlice sastavljene od praporaca i lunulastih privjesaka označili smo kao tip 42b.⁷⁹

Pojavu karičica sa S-petljom, podjednako na području središnje Hrvatske, tj. zapadnog dijela međuriječja, odnosno sjeverozapadne Bosne, valja, prema prihvatljivom promišljanju, promatrati kao arheološko odražavanje postupnog procesa integracije sjevernih područja u hrvatsku kneževinu, odnosno kraljevinu.⁸⁰

⁷¹ M. HANULIAK, 2004, 159-160, obr. 171a: 3a.

⁷² M. HANULIAK, 2004, obr. 171a: tip 3a.

⁷³ M. HANULIAK, 2004, 160.

⁷⁴ J. GIESLER, 1981, 113-116.

⁷⁵ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. IV, 12, 13.

⁷⁶ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. V, 16-22.

⁷⁷ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. VI, 13-20.

⁷⁸ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. VII, 9-27.

⁷⁹ Ž. TOMIČIĆ, 1992.

⁸⁰ M. PETRINEC, 2009, 237.

Specifična su ukrasna tvorevina u sveukupnom grobnom inventaru groblja na *Bagruši* tzv. lunulaste naušnice otkrivene u grobnoj cjelini 8 (*Tabla IV, 1,2*). Riječ je o paru lijevanih polumjesecolikih naušnica s dva vrha izrađenih od legure bronce i srebra, rađenih u tehničkim prolamanjima, urezivanjima i bušenjima.⁸¹ Naušnice imaju donji dio karike u obliku široke, pločaste lunule, čiji je unutrašnji luk na sredini izvijen u obliku mladoga Mjeseca. Jedna strana naušnice ukrašena je bordurom od dvije usporedne crte koje slijede konturu lunule. Dio obruba uz vanjski luk ispunjen je nizom pseudogranula, a unutar tog niza tri su kružne perforacije namijenjene vješanju odgovarajućih privjesaka – lančića. Konačno, jedan od krajeva lunule završava s petljom, a suprotni kukicom. Polumjesecolike (lunulaste) naušnice s dva ili tri vrha izrezane iz lima i ukrašene granulacijom i filigranom, odnosno s lančićima, poznate, primjerice, iz nalazišta Ribešovice, Staré Město i Břeclav-Pohansko, tipičan su velikomoravski proizvod. Osim njih mogu se navesti i naušnice iz Tokaja.⁸² Valja naglasiti kako je J. Giesler u osvrtu na datiranje dviju polumjesecolikih naušnica iz Tokaja bio sklon njihovu opredjeljivanju u svršetak 10. stoljeća, tj. u doba u koje je P. Németh uvrstio naušnice tip 17a iz tog skupnog nalaza.⁸³ Ipak, ako se prihvate kronološki odnosi na temelju velikomoravskih nalaza, posebice iz nalazišta Staré Město, tada se naušnice mogu najranije datirati u drugu polovinu 9. i u 10. stoljeće.⁸⁴

U raznolikom grobnom inventaru *Bagruše* pojavljuju se dva primjerka uzdužno kaneliranih prstena na koje nailazimo u grobnoj cjelini broj 7 (*Tabla III, 1*), kao jedini nalaz,⁸⁵ odnosno u grobnoj cjelini broj 12 (*Tabla VII, 1*) u kombinaciji s naušnicom s ukrasom u obliku spiralnog stošca.⁸⁶ Ta inačica prstena, prema Gieslerovoj podjeli, primjerena je stupnju Köttlach I,⁸⁷ dok se u susjednoj Sloveniji (Bled-*Pristava*) susreće u karantanskoj i prijelaznoj fazi.⁸⁸ Osim u sjeverozapadnoj Bosni (Petoševci-*Bagruša*) spomenuta inačica uzdužno kaneliranih prstena pojavljuje se i u nalazištima hrvatske kneževine. Takve prstene Petrinec ondje datira u sredinu i drugu polovinu 9. stoljeća.⁸⁹ Ta činjenica baca posebnu svjetlost na moguću kronologiju početka pokapanja unutar *Bagruše*, što potkrjepljuju i ostali rani nalazi grobnog inventara, spomenuti u uvodnom dijelu našeg rada.

Kao rana pojava u grobnom inventaru *Bagruše* izdvaja se skupina prstenja vrlo tanka koluta i trokutasta presjeka. Takve prstene susrećemo u grobnim cjelinama broj 21 i 77.⁹⁰ Na tu najstariju inačicu prstenja nailazimo i na području hrvatske kneževine, poglavito u kombinaciji s najstarijim tipovima lijevanih grozdolikih naušnica u okviru horizonta groblja s kršćanskim načinom pokapanja, koji se vremenski može promatrati od druge polovine 9. do u početak 10. stoljeća.⁹¹

Spomenutoj inačici prstenja primjereni su na *Bagruši* i primjerci izrađeni od tankog lima preklapljenih i zalemljenih krajeva polukružna presjeka,⁹² koji su vrlo učestala pojava tijekom cijelog razdoblja trajanja groblja s kršćanskim načinom pokapanja, ali ih je relativno teško uže vremenski opredijeliti.⁹³

Lijevani masivniji prsteni polukružna ili D presjeka pojavljuju se unutar fundusa groblja na *Bagruši* kao i na ostalim grobljima s kršćanskim načinom pokapanja.⁹⁴

⁸¹ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 133, 176, 177, T. I/7, 8.; S. ARSENIJEVIĆ, 2008, 241, kat. br.: 197 i 198.

⁸² J. HAMPEL, 1905, 2, 492 E; B. DOSTÁL, 1965, Abb. 3: 19.

⁸³ P. NÉMETH, 1969, 189 i d.; J. GIESLER, 1980, 21, n. 57, Abb. 1, 9.

⁸⁴ V. HRUBÝ, 1955, 244.

⁸⁵ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. I, 6.

⁸⁶ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. II, 20.

⁸⁷ J. GIESLER, 1980, 87, Sl. 2, 12-13.

⁸⁸ P. KOROŠEĆ, 1979/1, T.11, 5d.

⁸⁹ M. PETRINEC, 2009, 242.

⁹⁰ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. III, 21, T. V, 77.

⁹¹ M. PETRINEC, 2009, 241.

⁹² Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. IV, 6, T. VI, 4.

⁹³ M. PETRINEC, 2009, 242, T. 314.

⁹⁴ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, T. V, 8, 14, 15, T. VII, 32.

U grobnoj cjelini 6 otkriven je na prstu desne ruke pokojnice specifičan primjerak lijevanoga brončanog prstena ukrašenog urezivanjem i ubadanjem, trokutnog presjeka i ravne glave, od koje se sa svake strane nalaze po tri stupnjevito raspoređena polja (*Tabla II, 2*). Ravna površina glave ukrašena je urezanim pentagramom, a ostala polja točkastim ubadanjem.⁹⁵ Žeravica atribuirala prsten u bjelobrdski kulturni krug i datira ga na temelju analogija u razdoblje od 9. do 10., odnosno do u 11. stoljeće.⁹⁶ Sukladno Gieslerovoj tipološkoj shemi riječ je o prstenu tip 36, koji promatra u vremenskom rasponu od rane faze I. stupnja do početka II. stupnja.⁹⁷ Sličan kronološki okvir dokazale su i naše analize srodnih inačica prstena na prostoru od Ptuj-Grada preko Bijelog Brda II (grobovi 62 i 156), do Mačvanske Mitrovice.⁹⁸

Osvrnimo se u nastavku na zanimljiv detalj iz inventara grobne cjeline 67 (*Tabla I, 6,7*). Osim nakita (prsteni i karika) i dijelova koji su ukrašavali odjeću pokojnika (kuglasto limeno puca s ušicom i bikonični lijevani praporac), kod stopala ukopane muške jedinke pronađen je par lijevanih željeznih ostruga s izraženo izduženim trnom.⁹⁹ Taj dragocjeni nalaz pripisan je na temelju analogija starohrvatskomu kulturnom krugu i prema mišljenju istraživača *Bagruše* dokaz je postojanja sveza s područjem Dalmacije sve do postkarolinškog doba.¹⁰⁰ Tome mišljenju pridružila se u novije doba i M. Petrinc, navodeći kao analogiju paru iz *Bagruše*, s ukrašenim kalotama uzduž ostružnog luka, nalaz ostruga iz Crkvina u Cisti Velikoj.¹⁰¹ Odlika je toga tipa ostruga dugački trn, a detalji njihova ukrašavanja upućuju na predloške u starijoj skupini karolinških ostruga.¹⁰² U svakom slučaju na temelju brojnosti nalaza ostruga i njihovih odlika pravilno su uvršteni u naslijeđe ranosrednjovjekovne Hrvatske, koja je obuhvaćala i dijelove sjeverozapadne Bosne.

Međutim, pri traganju za srodnim nalazima ostruga diljem srednjega Podunavlja, valja svakako uzeti u obzir i primjerak zanimljive željezne ostruge s velikomoravskog nalazišta Bašovce, u današnjoj Slovačkoj, kojemu su ostružni kraci ojačani križevima i ukrašeni ostatcima emajla.¹⁰³ Primjerak se datira u 9. stoljeće i pokazuje, s iznimkom kraćeg trna, velike sličnosti s parom ostruga iz *Bagruše*. Taj nalaz valja svakako dovesti u svezu i s postojanjem dugotrajnih karolinških utjecaja na kneževinu Veliku Moravsku. U tom smislu možda možemo pomišljati i na slične utjecaje iz susjedne Istočne Frankije, posebice u doba vladavine cara Arnulfa Karantanskog (887.-899.), na zapadni dio Donje Panonije ili Savsko-dravske kneževine (*regnum inter Dravum et Savum fluminem*),¹⁰⁴ uključujući, dakako, i sjeverozapadnu Bosnu.

*

Tijekom naših dosadašnjih nastojanja pronicanja u srž jednoslojnoga ranosrednjovjekovnoga groblja na redove s kosturnim pokapanjem, otkrivenog na položaju *Bagruša* kraj sela Petoševaca podrobno smo vrjednovali svekolik raspoloživi inventar toga dragocjenog nalazišta. Prije našega zaključnog razmatranja i pokušaja predlaganja određene predodžbe o važnosti *Bagruše* osvrćemo se u nastavku, u vrlo sažetu obliku, na rezultate koje nam je podario Z. Žeravica marljivim dokumentiranjem toga iznimno znakovitog nalazišta.

⁹⁵ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 132, 182, 183, T. I/5.

⁹⁶ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 182-183. Usporedi bilješke 213-219.

⁹⁷ J. GIESLER, 1981, T. 53,2.

⁹⁸ Ž. TOMIČIĆ, 1993, 553.

⁹⁹ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 141, Sl. 1, Sl. 2, T. IV, 18-22.

¹⁰⁰ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 188.

¹⁰¹ M. PETRINEC, 2009, 266, (T. 183,1-2).

¹⁰² M. PETRINEC, 2009, 266.

¹⁰³ D. BIALEKOVÁ, 2002, 97, Abb. 4 (Bašovce) i F. 25.

¹⁰⁴ H. GRAČANIN, 2008, 74. Taj naziv navode Fuldski anali pod godinom 884.

Voditelj istraživanja prepoznao je neke od temeljnih karakteristika groblja koje se, osim uobičajenog opisa, odnose isprva na pojedinačne paljevinske ukope te na relativno pravilan raspored redova grobnih cjelina, potom položaj podlaktica pokojnika, odnosno predmete pogrebnog inventara te prepoznavanje postojanja određenih kulturnih krugova – bjelobrdskog, dalmatinsko-hrvatskog, köttlachskog, kao i grobnih cjelina koje su sadržavale materijal tzv. istočnog podrijetla.¹⁰⁵ Pri analizi pogrebnog inventara Žeravica naslućuje i nazočnost određenih autohtonih činitelja koji su po njegovu uvjerenju predstavljali tragove etničkog supstrata koji je nadslojila slavenska populacija.¹⁰⁶ Groblje na položaju *Bagruša* bilo je, prema Žeravičinu mišljenju oblikovano, tj. koristilo se već od trećeg desetljeća 9. stoljeća, na što su ga naveli "određeni importirani predmeti", za koje je uvjeren da nalazi analogije na području Bugarske.¹⁰⁷ Nadalje, groblje je, prema mišljenju istraživača, naglašeno korišteno u doba kneza Braslava (880.-896.), odnosno u doba doseljavanja Mađara u Karpatsku kotlinu, tj. od 896. nadalje, što kao strani element potvrđuju nalazi "mađarske" provenijencije.¹⁰⁸ Pojavu arheoloških nalaza iz dalmatinsko-hrvatskog kulturnog kruga u *Bagruši* Žeravica povezuje s povijesnim događajima, tj. intervencijom kralja Tomislava (910.-928.) protiv Mađara, u ranome 10. stoljeću. Prestanak pokapanja na *Bagruši* nastupio bi u razdoblju Tomislavovih nasljednika sve do kralja Mihajla Krešimira II. (949.-969.).¹⁰⁹ Važno je na svršetku našeg osvrtu napomenuti kako je Žeravica, uz neke povijesne činjenice, naglasio i važnost položaja ranosrednjovjekovnog groblja u prostoru, tj. na povijesnom križištu tisućljetnih prometnih pravaca i na snažnu svezu s prostorom manifestiranja bjelobrdskog, odnosno dalmatinsko-hrvatskoga kulturnog kruga.

*

Naša nastojanja, istaknuta u naslovu rasprave posvećene *nestoru* hrvatske arheologije srednjovjekovnog razdoblja i poštovanom slavljenuku – dr. sc. Janku Beloševiću, prof. emeritusu uglednog Sveučilišta u Zadru, od samoga početka usmjerena su prema prikupljanju dragocjenih arheoloških, povijesnih i paleoetnoloških te inih spoznaja, pohranjenih u svojevrsnoj "vremenskoj kapsuli" što ju tvori ustroj groblja na *Bagruši*. Poneki elementi pogrebnog ritusa, posebice predmeti pogrebnog inventara, odnosno vrjednovanje i interpretiranje pribavljenih spoznaja o njima, omogućuju nam nove spoznaje o socijalnim odnosima, karakteru duhovnih predodžbi, međuetničkim odnosima i podacima demografskog karaktera. Nadasve dragocjenim podatkom držimo i spoznaje o mogućem početku pokapanja na *Bagruši*, jer nas one vode do novog viđenja neprekinutog tijeka u oblikovanju bjelobrdske kulture, ali i do posljedica općih demografskih kretanja u Karpatskoj kotlini.

Međutim, da nije sve idealno kada je govora o fundusu *Bagruše*, razabiremo iz potpune "šutnje" dragocjene bioantropološke građe. Premda su nam u kratkim opisima dostupni temeljni antropološki podatci, koji su sastavnim dijelom kataložskog prikaza grobnih cjelina objelodanjenih u prikazu *Bagruše* nakon njezina otkrića, ipak je nedostupan niz podataka koji bi bitno upotpunio i obogatio svekoliku sliku multietničkih odnosa koji su bili u pravom smislu te riječi konzervirani u, zamalo, svakoj od grobnih cjelina. Taj zadatak bio bi svakako vrijedan napora i bitan za rješavanje niza pitanja koja su još uvijek bez odgovora, posebice kada je riječ o pouzdanijemu vremenskom okviru početka, trajanja i svršetka pokapanja na *Bagruši*, te znakovitoga visokog mortaliteta djece,

¹⁰⁵ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 191-194.

¹⁰⁶ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 192.

¹⁰⁷ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 193-194.

¹⁰⁸ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 194.

¹⁰⁹ Z. ŽERAVICA, 1985-1986, 194.

odnosno ukupnog zdravlja pokopane populacije. Nadamo se kako će antropološki nalazi s *Bagruše* biti u što skorijoj budućnosti adekvatno znanstveno istraženi i vrjednovani.

Pokušaji stratigrafskog istraživanja *Bagruše*, koje je u novije doba obavio V. Sokol, rezultirali su ponešto pojednostavnjenom slikom u kojoj na temelju kartiranja nalaza postoje, pojednostavnjeno rečeno, dvije izdvojene skupine označene brojkama I i II.¹¹⁰ Tom su podjelom u I. skupinu uvrštene: fino lijevane grozdolike naušnice, naušnica sa stošcem, tanje i deblje karike, proto S-naušnice, "staromađarski razbijeni kompleti" i moravsko ornamentirano puče. Ta malobrojnija skupina grobnih cjelina raspoređena je u istočnom dijelu groblja.¹¹¹ Pojavu "staromađarskih artefakata predbjelobrdske doba" u četiri dječja groba datira u početak 10. stoljeća.¹¹² U zacielo kronološki mlađu II. skupinu Sokol je uvrstio jednojagodne naušnice sljepoočničarke, grubo lijevane grozdolike i pseudovolinske naušnice, deblje karike, proto S-naušnice i prave S-naušnice te protobikonične naušnice i postkarolinške ostruge. Grobne cjeline te skupine brojnije su i raspoređene u zapadnom dijelu groblja.

U zaključku razmatranja relativne kronologije na *Bagruši* Sokol pojednostavnjeno ističe "... da druga, *zapadnija* skupina relativno kronološki prati bjelobrdske, a *istočnija* prva skupina staromađarsko-moravske artefakte".¹¹³ Valja napomenuti kako je pri razmatranju povijesnih događaja Sokol posegnuo isključivo za poznatim činjenicama o mađarskim provalama u Europu tijekom prve polovine 10. stoljeća, tj. do poraza na Leškom polju kraj Augsburga (955.). Pritom je naglasio i propast zapadne moravske države 907. u bitci kraj Bratislave i, konačno, "... usvojeno mišljenje da je hrvatski kralj Tomislav (910.-928.) suzbio te provale prema jugu i 'očistio' Slovinje".¹¹⁴

Držimo da je za upoznavanje karaktera groblja na *Bagruši* bilo potrebno izdvojiti i ta novija gledanja kako bismo oblikovali i osobno viđenje toga osebujnog ranosrednjovjekovnog nalazišta koje smo prvi put autorizirali u okviru naše neobjavljene doktorske disertacije,¹¹⁵ a potom i na drugim mjestima.¹¹⁶ U svojim dosadašnjim radovima opredjeljivali smo se za vremenski okvir korištenja groblja djelomično u 9. stoljeće, dakle većim dijelom ispred tzv. *prijelazne faze* koja prethodi našoj ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture, odnosno svakako vremenu prije sredine 10. stoljeća.¹¹⁷ Kako se ti naši dosadašnji stavovi uklapaju u moguću sliku stanja do koje smo došli nakon svojih najnovijih istraživanja fundusa na *Bagruši*? U nastavku iznosimo to novo viđenje.

U okviru analize grobnog fundusa iz groblja na *Bagruši* obavili smo podrobna horizontalno-stratigrafska istraživanja, koja su obuhvatila detaljno tipološko kartiranje svih predmeta pokretnog inventara i njihovo kronologijsko opredjeljivanje. Izuzeli smo nalaze dvaju grobova s urnama jer smo uvjereni kako će njihovo tipološko i kronološko mjesto biti određeno u budućnosti prikladnom metodologijom datiranja što ih nude prirodne znanosti. Na priloženom situacijskom planu groblja (*Tabla I*) prikazane su sve grobne cjeline u kojima su registrirani artefakti, neovisno o kategorijama predmeta pogrebnog inventara, tj. nakitu, dijelovima nošnje, predmetima kulturnog karaktera, oružju. To je usustavljena slika realnoga stanja koja se temelji na prikazima 23 izdvojene grobne cjeline (*Tabla II – Tabla XXIV*). Nadalje, naše spoznaje o mogućim tipološko-kronološkim

¹¹⁰ V. SOKOL, 2006, 42-43, 87-88, plan 12.

¹¹¹ V. SOKOL, 2006, 87.

¹¹² V. SOKOL, 2006, 87, bilj. 43 i 44. Čini nam se neodrživom autorova tvrdnja navedena u bilj. 43, prema kojoj staromađarske artefakte "nisu htjeli nositi odrasli... već ...su bili davani djeci, očito u doba povijesno zasvjedočenih pobjedonosnih borbi s Mađarima".

¹¹³ V. SOKOL, 2006, 88.

¹¹⁴ V. SOKOL, 2006, 88, bilj. 50.

¹¹⁵ Ž. TOMIČIĆ, 1989.

¹¹⁶ Ž. TOMIČIĆ, 1992, 113-130; Ž. TOMIČIĆ, 2007, T. 3.

¹¹⁷ Ž. TOMIČIĆ, 1992, 113-130; Ž. TOMIČIĆ, 2007, T. 3.

odnosima unutar groblja, tj. pojedinih skupina grobnih cjelina, predočene su na odgovarajućem priloženom kombinacijsko-tipolojskom prilogu (*Tabla XXV*). Nakon što smo pribavili tipološke i kronološke podatke o raspoloživim nalazima, nastojali smo precizno odrediti i vremenski okvir unutar kojega pretpostavljamo da je groblje korišteno, tj. postupno popunjavano. Tu sliku stanja daje nam tipolojsko-kronolojska *Tabla XXVI*. Konačno, smještanje groblja na *Bagruši* u apsolutno kronolojske okvire bjelobrdsokoga kulturnog kruga ili, koristeći se terminom bjelobrdsokoga kulturnog kompleksa, koji odražava moguće stanje na široko promatranj povijesno-zemljopisnoj razini, uz uzimanje u obzir povijesnih datosti bitnih za pozicioniranje nalazišta u srednjoeuropski, podunavski i sredozemni kontekst, nudi nam *Tabla XXVII*.¹¹⁸

Pri vrjednovanju svekolikog inventara groblja na *Bagruši*, tj. analizi horizontalno-stratigrafskih odnosa u njemu, izdvojili smo 23 iskazive grobne cjeline koje smo prikazali od *Table II* do *Table XXIV*.

Kombinacijsko-tipolojska *Tabla XXV* pokazuje prvu jasno izdvojenu skupinu grobnih cjelina u kojima se pojavljuju vrlo rani predmeti pogrebnog inventara poput jednostavnih karičica rastavljenih krajeva (tip 13), nadasve karičica sa stožastim spiralnim svršetkom (tip 19), prstena s uzdužnim kanelirama (tipa 21 i tipa 22), pojedinačnih staromađarskih (EH)¹¹⁹ ukrasnih predmeta (okovi i spona pojasa ratnika), unikatnoga velikomoravskoga kuglastog puceta privjeska (GM) i para lunulastih velikomoravskih (GM) naušnica te aplika (APL), odnosno perforiranih antičkih primjeraka novca (tip 44a), luksuznije lijevanih grozdolikih naušnica s četiri koljenca (tip 17a), kvalitetno lijevanih grozdolikih naušnica s dva koljenca (tip 14). Grobne cjeline koje sadrže navedene ukrasne predmete, raspoređene su, kako je to već ranije konstatirano, na istočnom obodu groblja *Bagruša* i vidljive su na situacijskom planu (*Tabla I*). Riječ je o grobovima: 6 (*Tabla II*), 7 (*Tabla III*), 8 (*Tabla IV*), 10 (*Tabla V*), 11 (*Tabla VI*), 12 (*Tabla VII*), 18 (*Tabla VIII*), 19 (*Tabla IX*), 20 (*Tabla X*) i 41 (*Tabla XIII*). Toj skupini možda bi se mogla pridružiti i zapadnije smještena grobna cjelina 67 (*Tabla XV*). Zanimljiva je kompaktnost rasporeda ponekih staromađarskih i velikomoravskih nalaza u toj skupini. Svi su pridruženi grobovima u kojima su pokopane isključivo djevojčice. Opća pojava unutar bjelobrdsokoga, ali i sjevernijega velikomoravskoga kulturnoga kruga, snažno je izraženo prilaganje predmeta pogrebnog inventara upravo pokopanoj djeci, što se na nizu primjera može pratiti tijekom 9. i 10. stoljeća. To je, zacijelo, sociološka pojava, jer je riječ u pravilu o djeci istaknutijih članova rodova ili odličnika. Stoga je opremanje umrlih djevojčica u *Bagruši* znak njihova izrazitog poštovanja u zacijelo multietničkoj populaciji koja je naseljavala okolicu groblja i kontinuirano se pokapala na tom položaju.

Unutar navedene skupine najstarijih predmeta pogrebnog inventara svakako je iznimno znakovita pojava lijevanih grozdolikih naušnica s četiri koljenca koje oponašaju luksuzne inačice (tip 17a), u grobnim cjelinama 11 (*Tabla VI*), 18 (*Tabla VIII*) i 19 (*Tabla IX*), kao i grobnih cjelina 10 (*Tabla V*) i 11 (*Tabla VI*) u kojima su otkrivene grozdolike naušnice s dva koljenca (tip 14). Ovom prigodom možemo slobodno naglasiti svoje uvjerenje kako je svakako riječ o do sada najstarijim primjercima naušnica tipa 17a, koje tvore donedavna neprepoznatu, ali iznimno važnu evolucijsku kariku prototipova izrađenih od plemenitih kovina u tehnici granulacije i filigrana od

¹¹⁸ Koristimo prigodu da se srdačno zahvalimo autorima ilustrativnih priloga koji su, na temelju naših zamisli realizirali: *Table 1*, 25, 26 i 27 – Kristina Turkalj, potom *Table 2* do *Table 24* – Katarina Botić, a *Tablu 28* – Hrvoje Jambreč, svi stručni suradnici dokumentaristi Instituta za arheologiju (Zagreb). Pri izradi tabla grobnih cjelina (*Table*

2- 24) korišteni su crteži kostura i pojedinih predmeta grobnog inventara koje je za potrebe znanstvene obrade kolege Z. ŽERAVICE, 1985-1986, izradio Slobodan Kudra. Zahvaljujemo kolegi Žeravici.

¹¹⁹ Koristimo engleske kratice: EH – Early Hungarian, GM – Great Moravia, odnosno APL – za aplikе.

zlatara u romanskim urbanim središtima istočne obale Jadrana, tj. kneževine Hrvatske. Unutar bjelobrdskega kulturnoga kruga pripalo im je ubrzo potom vrlo omiljeno mjesto. Isti položaj mogli bismo dodijeliti i naušnicama tip 14 iz *Bagruše*.

Kartiranje jednostavnih karičica (tip 13) na *Bagruši* uputilo je na moguću granicu njihova rasprostiranja od istoka prema zapadu groblja, i to unutar zone omeđene grobnim cjelinama: 20, 67, 59, 51, 152 i 141 (*Tabla I*). Je li to ujedno i granica rasprostiranja najstarijih grobnih cjelina, tj. početne faze kosturnog pokapanja na *Bagruši*? Uvjereni smo da je, s dužnim oprezom, naš odgovor potvrđan. Stoga smo tu fazu označili kao *Bagruša I*. Našu pretpostavku kao i one koje se odnose na daljnje faze pokapanja u tom ranosrednjovjekovnom groblju kristijaniziranog pučanstva, potvrdit će ili korigirati buduća istraživanja. Ponovno napominjemo kako bez usporedne radioizotopske te sličnih analiza i odgovarajućih datiranja antropoloških nalaza s *Bagruše* ne će biti daljnjih pomaka u promišljanju toga nalazišta.

Daljnju, jasno izdvojenu skupinu predmeta pogrebnog običaja, koja se sastoji od inačica lijevanih naušnica s dva koljenca (tip 14), odnosno prstena trokutasta presjeka obruča (tip 31) te predmeta iz prethodne faze pokapanja (tip 13), zatječemo zapadnije od netom opisanog pojasa rasprostiranja grobnih cjelina pridruženih fazi *Bagruša I* (*Tabla I*). Pri detaljnom kartiranju lijevanih grozdolikih naušnica tip 14 jasno je prepoznat pojas što ga omeđuju grobne cjeline 6 (*Tabla II*), 10 (*Tabla V*), 11 (*Tabla VI*), 72 (*Tabla XVI*), 91 (*Tabla XIX*), 81 (*Tabla XVIII*) i 26 (*Tabla XI*). Grobovi 10 i 11 pridruženi su, doduše, fazi *Bagruša I*, ali se u njima pojavljuju naušnice tip 14, odnosno u slučaju grobne cjeline 11 riječ je o preklapanju dvaju pojaseva (*Tabla I*). Netom opisani pojas omeđen grobnim cjelinama s naušnicama tip 14 i pripadajućim inventarom pripisujemo sljedećoj fazi pokapanja na *Bagruši* koju smo označili kao *Bagruša II*. Unutar opisanog pojasa nailazimo i na grobnu cjelinu 57 (*Tabla XIV*) u kojoj su otkrivene karičice sa S-petljom (tip I) i dijelovi ogrlice od puhanog stakla (tip 39-40). To je svakako grobna cjelina koja, zacijelo, pripada jednoj još mlađoj fazi pokapanja u groblju. Izvan pojasa s naušnicama tip 14, ponešto istočnije, dakle već unutar pojasa faze *Bagruša I*, pojavljuje se i grobna cjelina 39 (*Tabla XII*) s parom karičica sa S-petljom (tip I) sa staklenom perlom na jednom primjerku. I to je izolirana pojava koja se može dovesti u svezu s manifestiranjem nove, posljednje faze pokapanja na *Bagruši*.

Pojava skupine predmeta pogrebnog običaja u kojoj susrećemo lijevane naušnice s četiri jagode (tip 16), potom lijevane rustikalne grozdolike naušnice (tip 17b), odnosno velikoformatne karičice sa S-petljom (tip I), ogrlice od praporaca i lunulastih privjesaka (tip 42), iz prethodne faze zadržanih oblika prstena tip 31 i novih oblika prstena s umetnutim staklom (tip 38b), sljepoočničarke s jednom bikoničnom jagodom (tip III), obilježava najmlađu fazu pokapanja na *Bagruši*.

Kartiranje rasporeda velikoformatnih karičica sa S-petljom (tip I) obuhvatilo je krajnji zapadni pojas groblja koji je vrlo jasno omeđen grobnim cjelinama 141 (*Tabla XXIV*), 81 (*Tabla XVIII*), 84, 85, 125 (*Tabla XX*), 126, 129, 132 (*Tabla XXI*) i 136. U tom pojasu posebno mjesto zauzimaju grobne cjeline 125 (*Tabla XX*), 132 (*Tabla XXI*) i 137 u kojima su usporedno s karičicama tip I registrirane, sljepoočničarke (tip III), par lijevanih četvero jagodnih naušnica (tip 16), prsteni tip 31 i tip 38b. Izdvojeni položaj pripada grobnoj cjelini 139 (*Tabla XXIII*), smještenoj neposredno uz jugozapadni vrh opisanog pojasa s karičicama sa S-petljom (*Tabla I*). U toj grobnoj cjelini kao nov oblik ukrasa registrirane su tri lijevane rustikalne grozdolike naušnice s četiri koljenca (tip 17b) te lijevana grozdolika naušnica s dva koljenca (tip 14) i prsten tip 31. Konačno, na jugoistočnom vrhu spomenutog pojasa omeđenoga karičicama sa S-petljom

otkrivena je grobna cjelina 141 (*Tabla XXIV*) u kojoj se osim para karičica tip I, pojavljuju četiri jednostavne karičice (tip 13) i ogrlica od praporaca i lijevanih lunulastih privjesaka s ušicom (tip 42b). Opisani najzapadniji pojas omeđen grobnim cjelinama s karičicama sa S-petljom predstavlja *de facto* moguće najmlađu fazu korištenja groblja koju smo nazvali *Gomjenica III* (*Tabla 1*).

Na situacijskom planu groblja (*Tabla I*), kao i *Tabli XXV*, koja odražava tipologijsko-kombinacijske odnose unutar analiziranih iskazivih grobnih cjelina s raznolikim predmetima pogrebnih običaja na *Bagruši*, jasno se prepoznaju tri uzastopne faze pokapanja označene kao *Bagruša I, II i III*.

Pojava nekoliko reprezentanata nakita ili ukrasa odjeće iz raznih kulturnih krugova, primjerice staromađarskoga, velikomoravskog, vrlo ranoga bjelobrdskog, odnosno iz kneževine Hrvatske, uz poneki prežetak iz miljea autohtonog pučanstva, svjedočanstvo je dubokog miješanja, tj. sinkrazije više etničkih skupina. Kako su pritom u najstarijem fundusu *Bagruše*, zasvjedočenom staromađarskim i velikomoravskim artefaktima, bili mogući ti daleki kulturni kontakti? Zacijelo je *Bagruša*, kao i druga okolna ranosrednjovjekovna groblja na području sjeverozapadne Bosne (Mahovljani, Gomjenica, Kočićevo), odražavala na tom odavna prepoznatom europskom raskrižju prometnica, demografska miješanja i, konačno, stapanja koja su rezultirala u povijesnoj zbilji srednjeg Podunavlja, odnosno istočnojadranskog pročelja te u njima i tvorno participirala. Pokušajmo u nastavku uspostaviti sinkraziju arheoloških i povijesnih činitelja koji će pomoći u određivanju mogućega kronološkog položaja *Bagruše*. Pritom se koristimo tematskim zemljovidom (*Tabla XXVIII*) na kojem je prikazan položaj groblja na *Bagruši* u zemljopisno-povijesnom kontekstu na svršetku 9. stoljeća.

Pojava novodoseljenih Mađara u Karpatsku kotlinu bila je, svakako, presudno važna i bitno je pridonijela promjeni svekolike demografske slike srednjeg Podunavlja, pa na taj način, posredno ili neposredno, i dravsko-savskog međuriječja. U tom smislu moramo se u ovoj prigodi osvrnuti upravo na trenutak u kojem se u Podunavlju pojavljuju Mađari. Stoga se u nastavku koristimo spoznajama do kojih je temeljitim proučavanjem povijesnih vrela za to presudno važno razdoblje došao akademik Lujo Margetić.¹²⁰ Činjenica je da su Mađari nakon 894., napustivši današnju južnu Ukrajinu, naselili Potisje i Srijem. Sjeverno od njih bila je kneževina Velika Moravska, kako to navodi car Konstantin VII. Porfirogenet (913.-959.).¹²¹ Tom moćnom velikomoravskom kneževinom vladao je do svoje smrti 894. Svetopluk, a potom su, poradi građanskog rata, Moravsku 895. uništili Mađari. Preživjeli je narod "... pobjegao susjednim narodima, tj. Bugarima, Mađarima ('Turcima'), Hrvatima i drugim narodima".¹²² Margetić je opravdano uvjeren kako se "pučanstvo iz Donje Panonije preselilo na jug Hrvatima, na jugoistok Bugarima, na istok Mađarima (Potisje) i na zapad ostalim narodima".¹²³ Istočnofranački car Arnulf predao je feud Donju Panoniju s Blatogradom 896. na čuvanje svome vojvodi (*duci suo*) Braslavu.¹²⁴ Tim činom Braslav je postao vazal u Donjoj Panoniji.¹²⁵ Prema Margetićevoj analizi povijesnih vrela proizlazi kako je Braslav bio

¹²⁰ L. MARGETIĆ, 2000, 33-88.

¹²¹ Usp. DAI, 40, 7-20.

¹²² L. MARGETIĆ, 2000, 45-46.; Usp. DAI 42, 24-25.

¹²³ L. MARGETIĆ, 2000, 46.

¹²⁴ L. MARGETIĆ, 2000, bilj. 62: Doc. 381; F. KOS II, 235, br. 313.

¹²⁵ L. MARGETIĆ, 2000, 64; L. MARGETIĆ 2000, b. 135; Doc. 379; F. KOS II, 205, br. 268. Godine 884. došli su pred

franačkog cara Karla III. moravski vojvoda Svetopluk, koji je postao carski vazal, i vojvoda Braslav za kojeg se kaže: *veniente Brazlawoni duce, qui in id tempus regnum inter Dravum et Savum flumine tenuit, suaequae militiae subditus adiungitur*, tj. došao je vojvoda Braslav koji je držao vlast među rijekama Dravom i Savom i koji je bio "pridodan i podložan carskom dvoru".

samostalan vladar na području između Kupe, Save i Drave, koji je bio saveznikom caru Istočne Njemačke, a 896. godine bio je Arnulfov vazal u Donjoj Panoniji.

Već 898. i 899. Mađari preko Donje Panonije upućuju svoje odrede u Italiju, a postupnim osvajanjem Moravske (od 900. do 906.) te 907. godine Panonije između Dunava i Drave njemačka je vlast potisnuta na zapad.¹²⁶ Te zapadne zemlje trpe potom svake godine mađarske pljačkaške pohode.¹²⁷ Znači, tek nakon 907. Mađari osvajaju Donju Panoniju a to je, prema Margetićevu mišljenju, bila pretpostavka i njihova eventualnog nastojanja za osvajanja međuriječja Drave i Save.¹²⁸

Na temelju ranije iznesenih povijesnih činjenica pomišljamo kako je neposredno tijekom 895., tj. nakon građanskog rata raspad kneževine Velike Moravske rezultirao onim snažnim valom preseljavanja brojnoga preživjelog naroda u okolne regije koje navodi car pisac Konstantin VII. Porfirogenet. Dio toga izbjeglog, većinom pokrštenoga slavenskog naroda iz Velike Moravske, u kojoj je od ranije boravila i veća skupina doseljenih Mađara i gdje je prema pisanom vrelu postojalo puno godina "urastanje mađarskog elementa",¹²⁹ naselio je okolne regije pa svakako i jug, tj. područje kneževine Hrvatske. Osim običaja brijanja glava slavenskog puka na mađarski način, kako to navodi spomenuto pismo koje su 900. godine bavarski biskupi uputili papi Ivanu IX., postojali su svakako i drugi oblici miješanja različitih etničkih skupina. Pripadnici tih skupina pri bijegu iz opustošene Velike Moravske donose na okolna područja svoja ili preuzeta etnička obilježja, tj. ono što potom zatičemo u njihovim grobljima kao predmete pogrebnih običaja. U tom svjetlu treba promatrati i staromađarske, ali i velikomoravske nalaze u *Bagruši* tijekom najranije faze pokapanja (*Bagruša I*). Na taj način određeno je i njihovo kronološko mjesto unutar groblja, svakako, u posljednje desetljeće 9. stoljeća. Pojava raznih oblika nakita upućuje i na kulturna miješanja, ali dokazuje i postojanje nadregionalne trgovine.¹³⁰ Na taj način, primjerice, i pojava sekundarne uporabe staromađarskih privjesaka u ponekim grobnim cjelinama na *Bagruši* pokopane djece nije znak tadašnje prevlasti Mađara, već odraz miješanja raznih etničkih skupina koje su u to opasno doba naseljavale okolicu. Upravo prilaganjem ponekog primjerka nakita (lunulaste naušnice) i karakterističnih detalja nošnje (velikomoravski *gumbik*, aplikе) pokojnicima nastojalo se istaknuti zadržana duhovna obilježja i običaje koji su doneseni iz ranije postojbine. Možda i prije 895. godine, jer su unutar srednjeg Podunavlja svakako postojale dobro uhodane trgovačke, duhovne i ine sveze na velike udaljenosti. Dakle, i ranije je postojala osebujna multietnička slika na svekolikom promatranom prostoru Donje Panonije, kneževine Velike Moravske pa, dakako, sa sličnim scenarijem valja računati i unutar *regnum inter Dravum et Savum fluminem* vojvode Braslava. Tom području Braslavove vladavine treba svakako pridružiti i bosanske dijelove Posavine. Groblje na *Bagruši* dokaz je takve složene slike miješanja raznih etničkih skupina koje postupno, najvjerojatnije u tri uzastopna naraštaja, tj. tijekom faza *Gomjenica I, II i III*, popunjavaju jednoslojno groblje pokapajući svoje pokojnike s predmetima grobnog inventara. Skupina ranosrednjovjekovnih groblja sjeverozapadne Bosne odaje karakter kristijaniziranog puka koji je relativno gusto naselio područje nekadašnje sisačke biskupije. Toj skupini pripada i groblje na *Bagruši*. Stoga u svjetlosti pouzdanoga povijesnog svjedočanstva – zapisnika s Drugoga splitskog crkvenog sabora iz 928. – možemo razumjeti da je Slavonija imala još tada brojno stanovništvo i svećenstvo,¹³¹ jer se navodi da su sve biskupije, a među njima i sisačka "... dobro napučene i

¹²⁶ L. MARGETIĆ, 2000, bilj 65; M. KOS, II, 240, br. 321.

¹²⁷ F. DAIM et. al., 2006.

¹²⁸ L. MARGETIĆ, 2000, 49.

¹²⁹ L. MARGETIĆ, 2000, 47; M. KOS, 1902-1928, II, 243, br. 324.

¹³⁰ F. DAIM, 2006, 28, Abb. 11.

¹³¹ L. MARGETIĆ, 2000, 49.

uz Božju pomoć imaju mnogo svećenika i pastve...".¹³² To je ne samo potvrda guste naseljenosti i postojanja materijalno potkrijepljenih miješanja kristijaniziranog pučanstva, već i neposredna potvrda da još 928. godine slavonsko područje nije bilo izloženo upadima Mađara.¹³³ U tim povijesnim činjenicama i postojanju jasnih materijalnih tragova, tj. predmeta pogrebnih običaja primjerenih bjelobrdskomu kulturnom krugu, odnosno kulturnom krugu kneževine Hrvatske, prepoznamo i realno mogući vremenski okvir unutar kojega je korišteno groblje na *Bagruši*.

Taj okvir, prikazan na tipološko-kronologijskoj *Tabli XXVI* i na tematskom zemljovidu na *Tabli XXVIII*, na donjoj granici obilježen je razdobljem vladavine vojvode Braslava (880.-896.) u međuriječju Kupe, Drave i Save, odnosno potom (896.) i u Donjoj Panoniji. Suvremenici Braslava su franački car Arnulf Karantanski (850.-899.), odnosno vojvoda Velike Moravske, Svatopluk (871.-894.), bizantski carevi Bazilije I. (867.-886.) i Lav VI. Mudri (886.-912.), bugarski carevi Vladimir (889.-893.) i Simeon (893.-927.) te mađarski prinčevi: *kende* Kurszán i *gyula* Árpád (894. i dalje). To je vremenski okvir tzv. faze *Bagruša I*. Groblje se potom koristilo tijekom još dvije uzastopne lokalne faze pokapanja obilježene kao faze *Bagruša II*. i *Bagruša III*, koje se podudaraju s razdobljem vladavine Tomislava (910.-928.), odnosno njegovih nasljednika: Trpimira II. (928.-935.), Krešimira I. (935.-945.) i Miroslava I. (945.-949.). Groblje se postupno popunjavalo, tj. širilo od istoka prema jugozapadu (*Tabla I*), pretpostavljamo možda najkasnije do doba vladavine hrvatskog kralja Mihajla II. Krešimira (949.-969.).

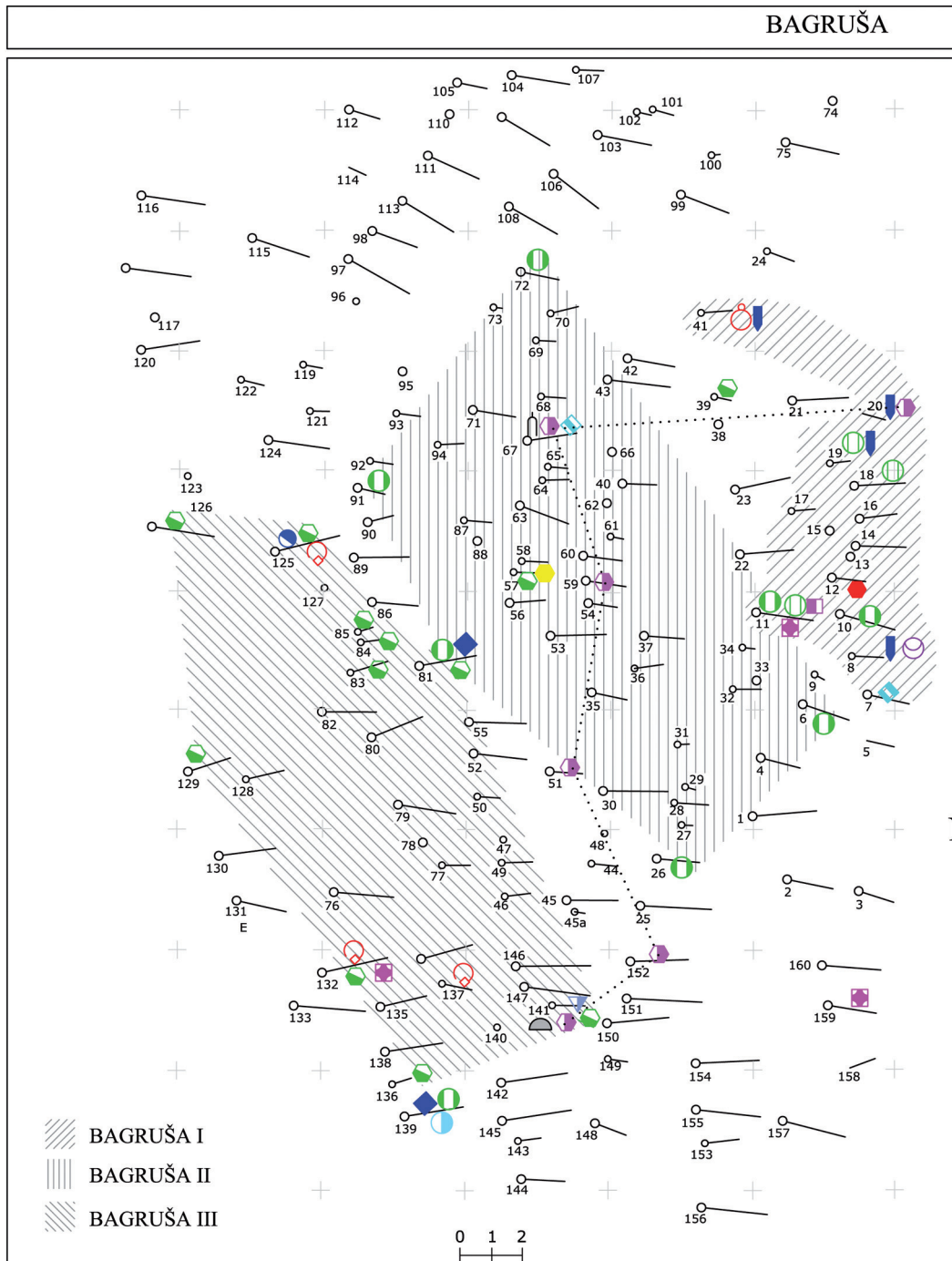
Važnost *Bagruše* utemeljena je u pojavi osebnih nalaza iz najstarije skupine grobnih cjelina obilježenih pojmom faza *Bagruša I*, koja nas tvorno povezuje s povijesnim događajima u svezi s mađarskim pustošenjem važnog dijela Istočnog Franačkog Carstva – Donje Panonije (Transdanubije) 894. godine u dogovoru sa Svatoplukom, odnosno neposredno potom, nakon njegove smrti 895. i uništenjem kneževine Velike Moravske te, konačno, svekolikim osvajanjem Donje Panonije do 907. godine (*Tabla XXVIII*). Ta sveza s povijesnom zbiljom tijekom 9. stoljeća spušta ujedno i početke manifestiranja bjelobrdske kulture u isto doba, što dakako ispravlja do sada uvriježeno opće mišljenje o njezinu početku sredinom 10. stoljeća. Pojava pak osebnih lijevanih naušnica s dva (tip 14) ili četiri koljenca (tip 17), primjerenih bjelobrdskoj kulturi, unutar grobnih cjelina sa staromađarskim i velikomoravskim fundusom, pomiče ujedno i njihovu pojavu u 9. stoljeće. Tu pojavu u *Bagruši* tumačimo kao do sada još neotkrivene ili čak i neprepoznate i nedostajuće *karike u razvoju* naušnica nastalih izvorno u zlatarskim umjetničkoobrtnim romanskim središtima na istočnoj obali Jadrana i potom u kneževini Hrvatskoj. U tim važnim spoznajama kao i u pojavi nakita primjerenoga dalmatinsko-hrvatskomu kulturnom krugu u fundusu *Bagruše*, dokazuje se stalna sveza kneževine Hrvatske sa sjevernijim područjem, u kojem se već tijekom 9. stoljeća, prepoznaju sve jasnije konture ranijeg početka bjelobrdskega kulturnog kruga, nastaloga, jamačno, na starijim temeljima u međuriječju Drave, Dunava i Save.¹³⁴

Kolika je važnost tih prepoznatih znanstvenih spoznaja koje poklanjamo slavljenuku na uzdarje, za njegov nemjerljivi dosadašnji opus, pokazuje i apsolutno-kronologijski položaj *Bagruše* (*Tabla XXVII*).

¹³² N. KLAJIĆ, 1967, 101; L. MARGETIĆ, 2000, 65 i bilj. 140.

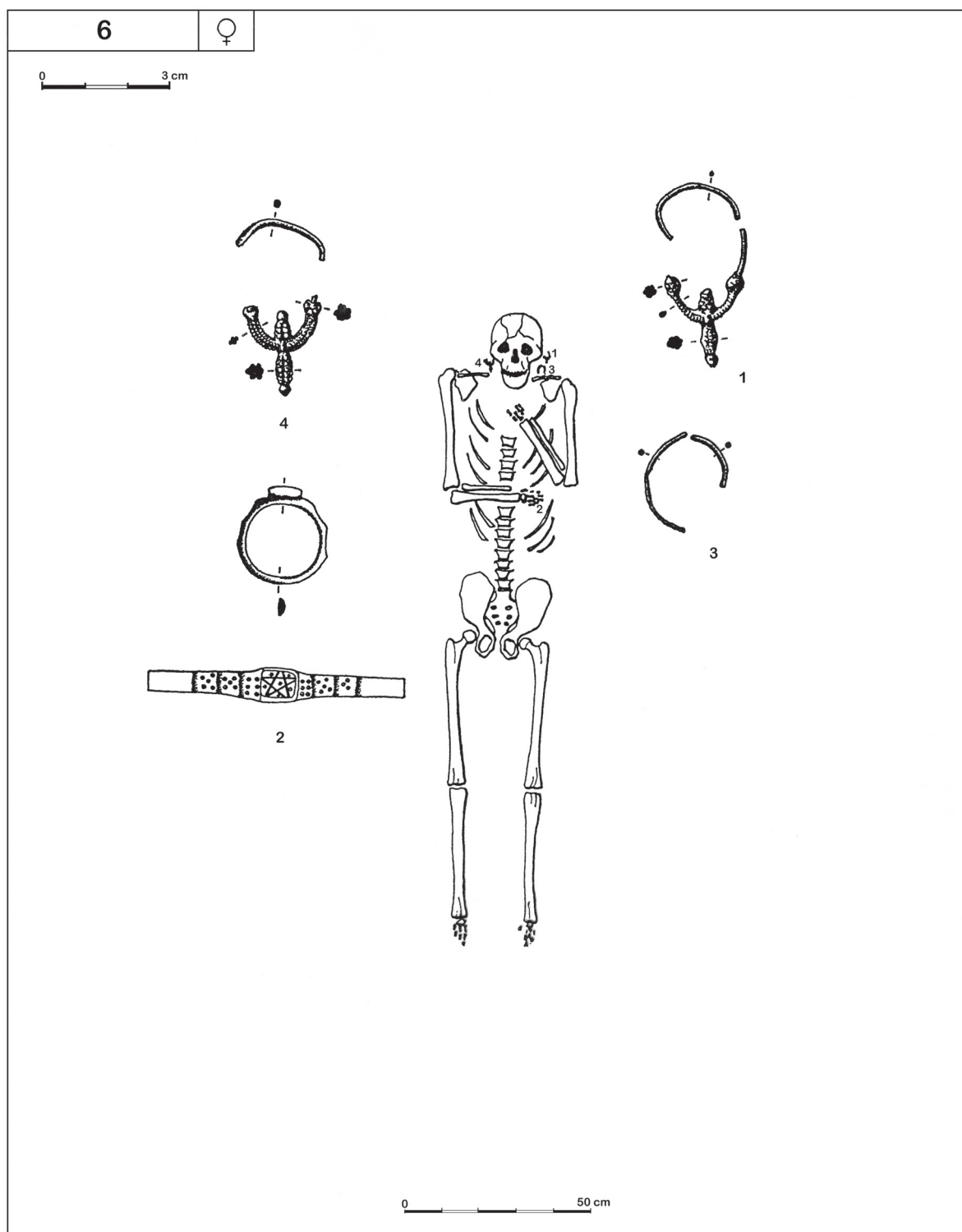
¹³³ F. ŠIŠIĆ, 1925, 405, bilj. 12.

¹³⁴ Uvjereni smo da će naša promišljanja o *Bagruši* biti poticajna i drugim istraživačima hrvatskog ranog srednjeg vijeka koji će upravo na ovom i sinkronim nalazištima, kojima se u budućnosti nadamo, pokazati značaj poruke koju odašilje.

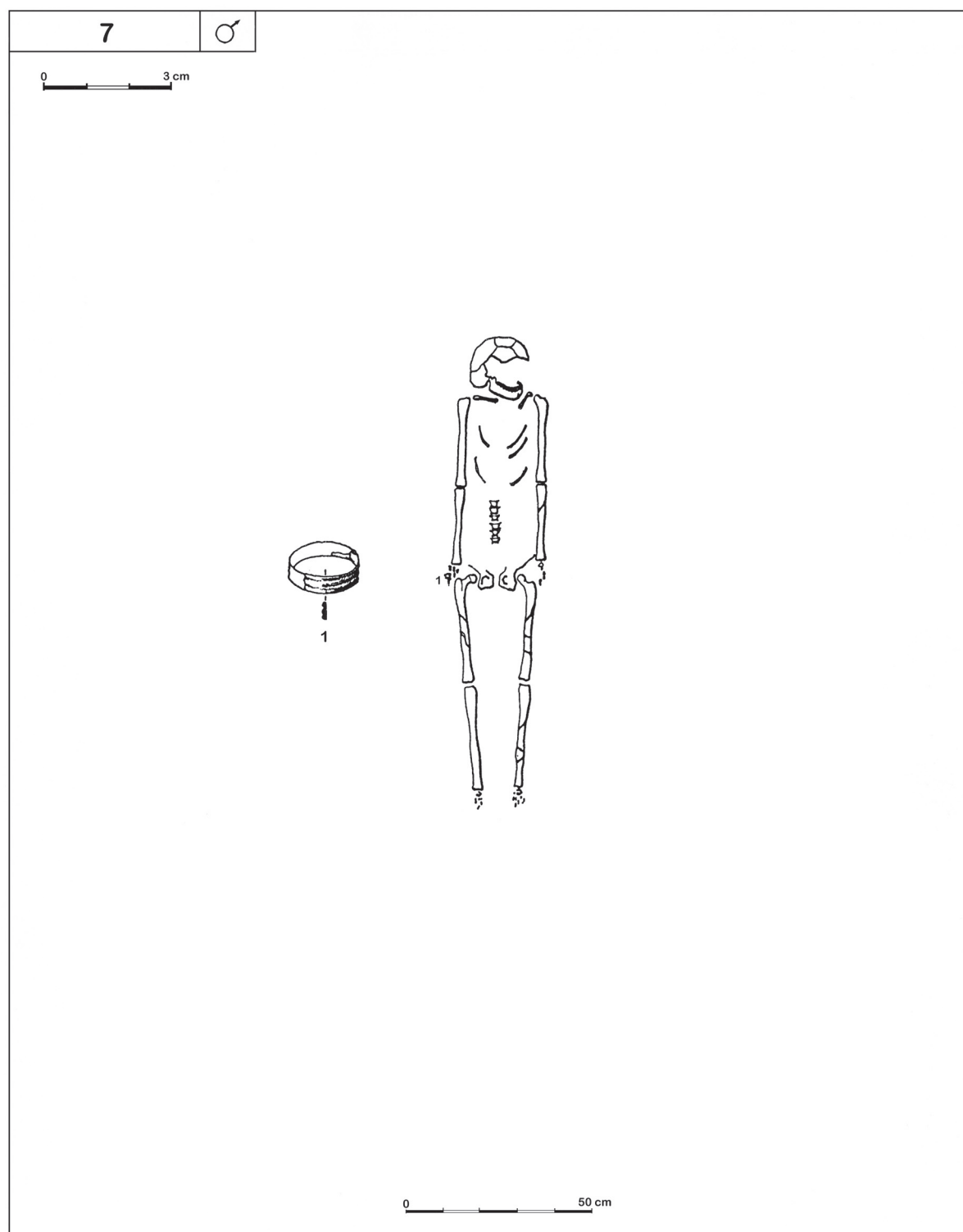

SIMBOL																						
CODE N°	6	9	12	13	14	16	17a	17b	19	21	22	31	38b	39/40	I	III	GM	EH	GM	A		

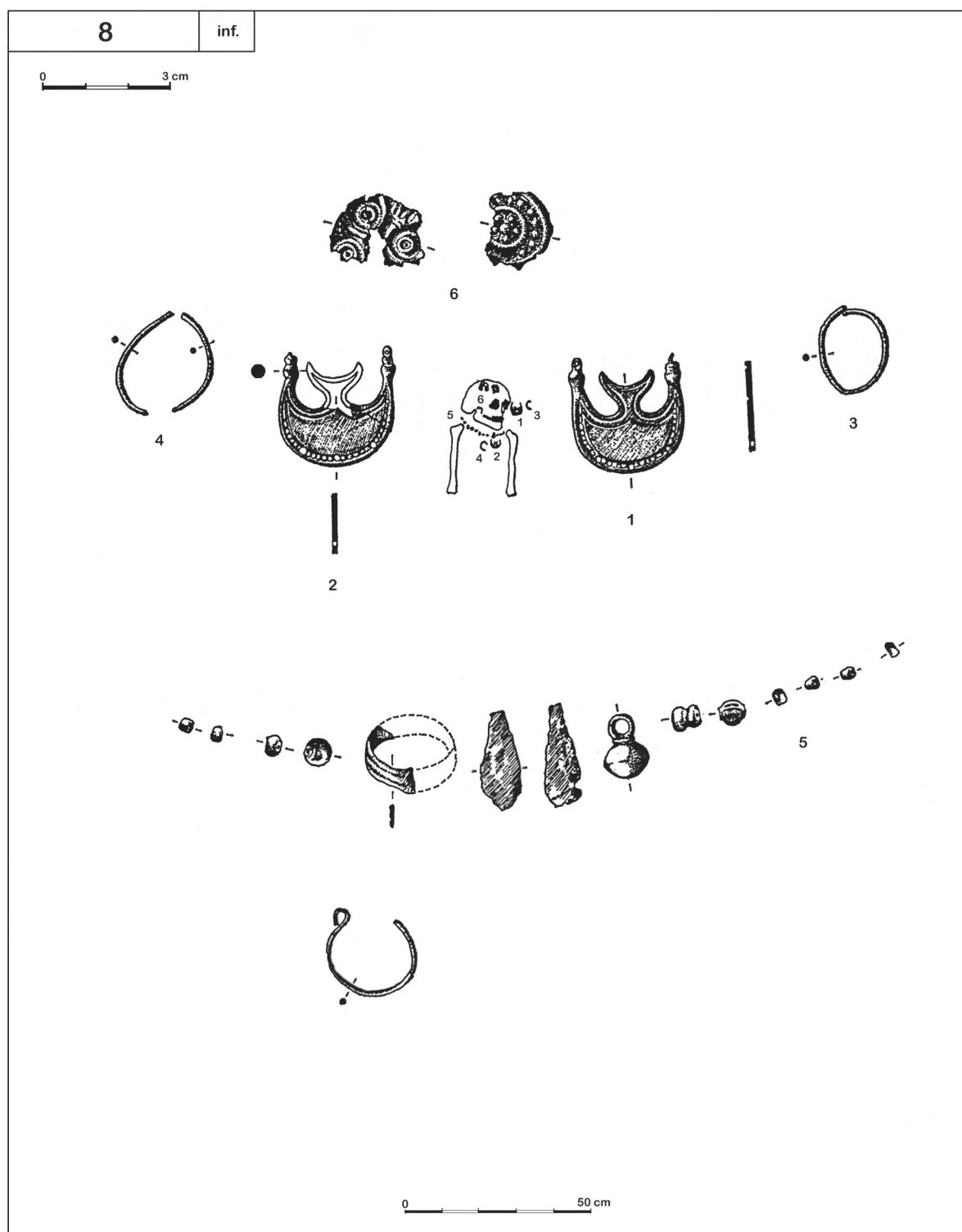
Tab. 1. Bagruša. Situacijski plan groblja s rasporedom predmeta pogrebnog inventara (crtež: K. Turkalj).
Pl. 1. Bagruša. Situation map of the cemetery with the distribution of grave goods (drawing: K. Turkalj).

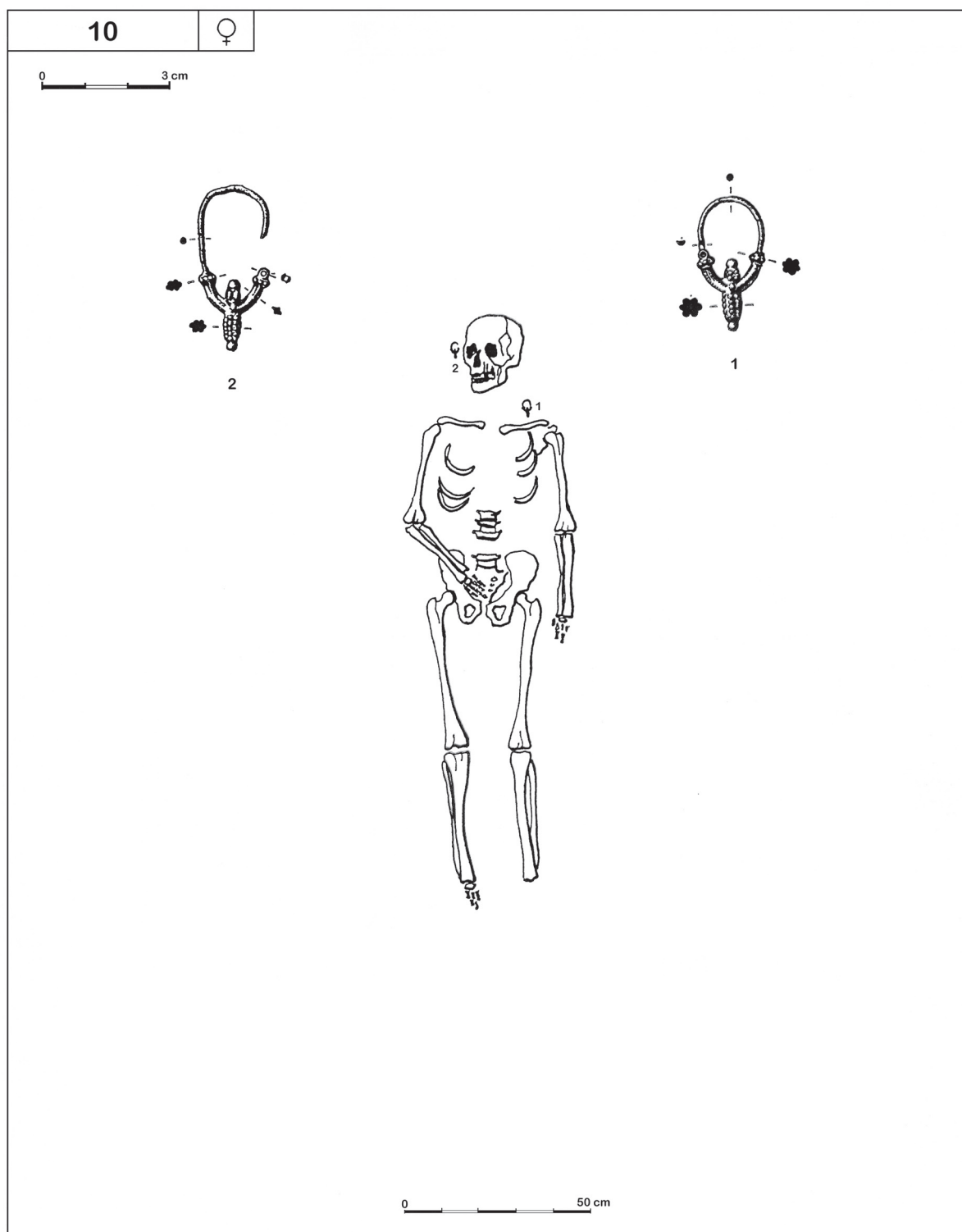
Tab. 2. Bagruša. Grobna cjelina 6 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 2. Bagruša. Burial No. 6 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

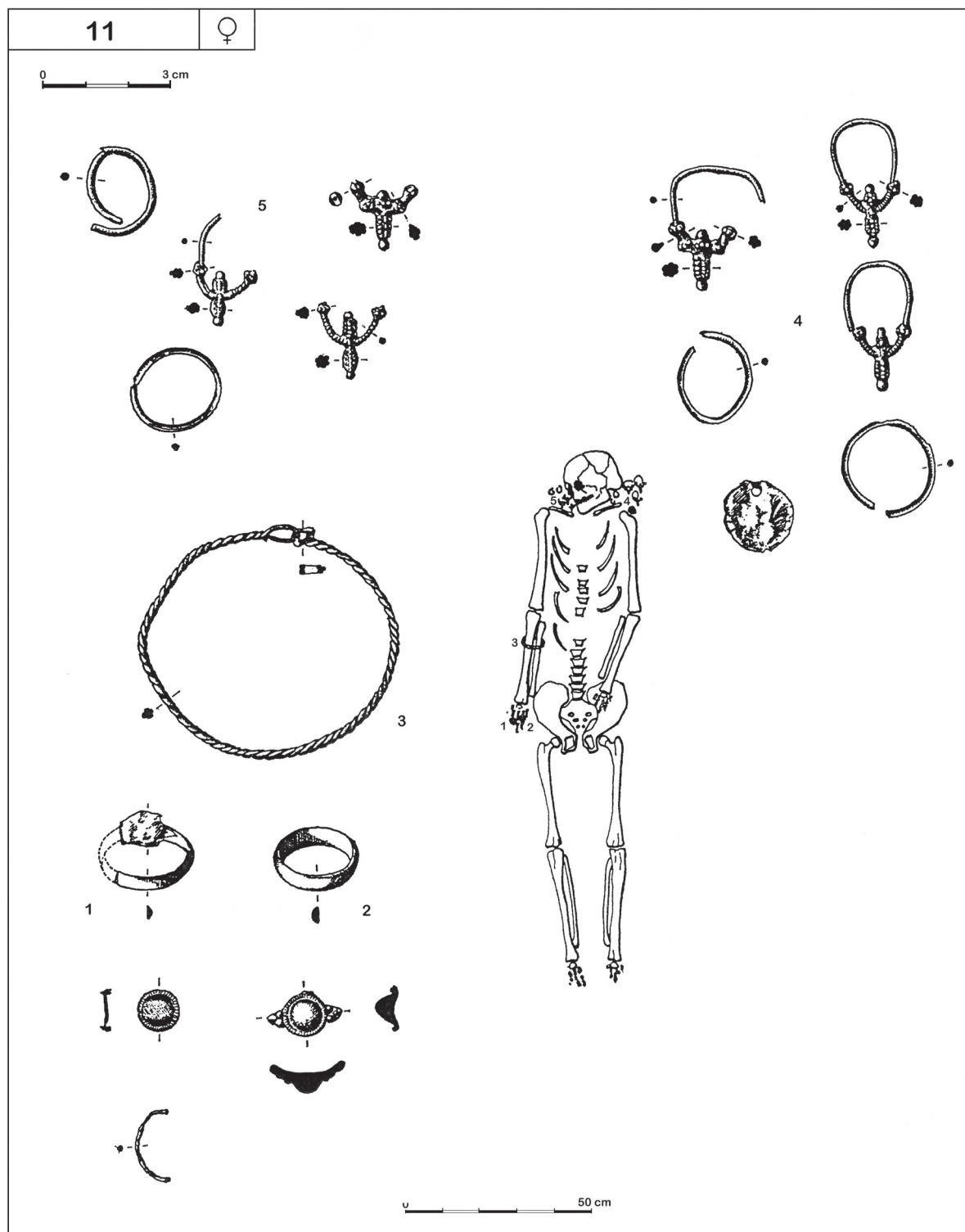
Tab. 3. Bagruša. Grobna cjelina 7 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
Pl. 3. Bagruša. Burial No. 7 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

Tab. 4. Bagruša. Grobna cjelina 8 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 4. Bagruša. Burial No. 8 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

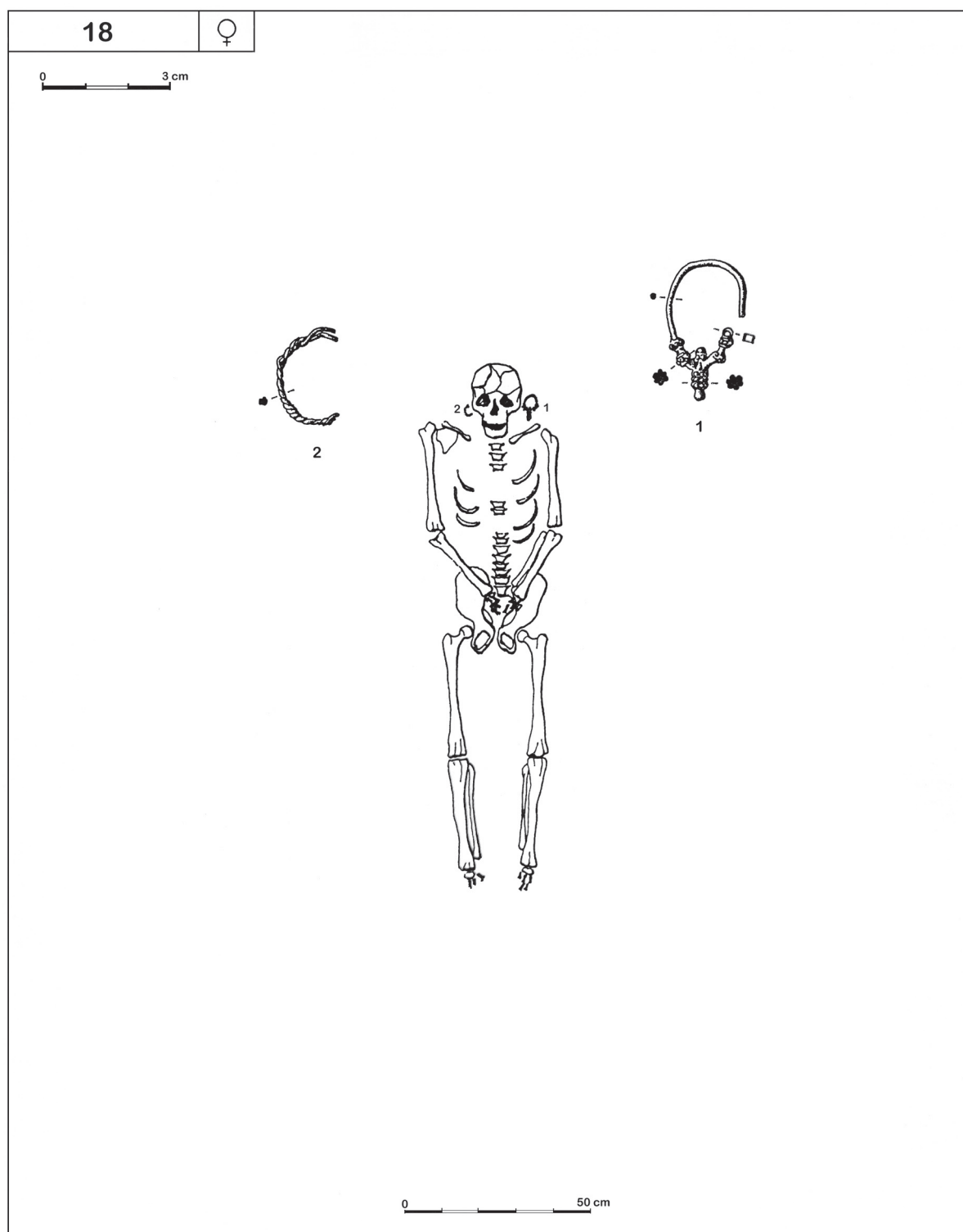
Tab. 5. Bagruša. Grobna cjelina 10 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
Pl. 5. Bagruša. Burial No. 10 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

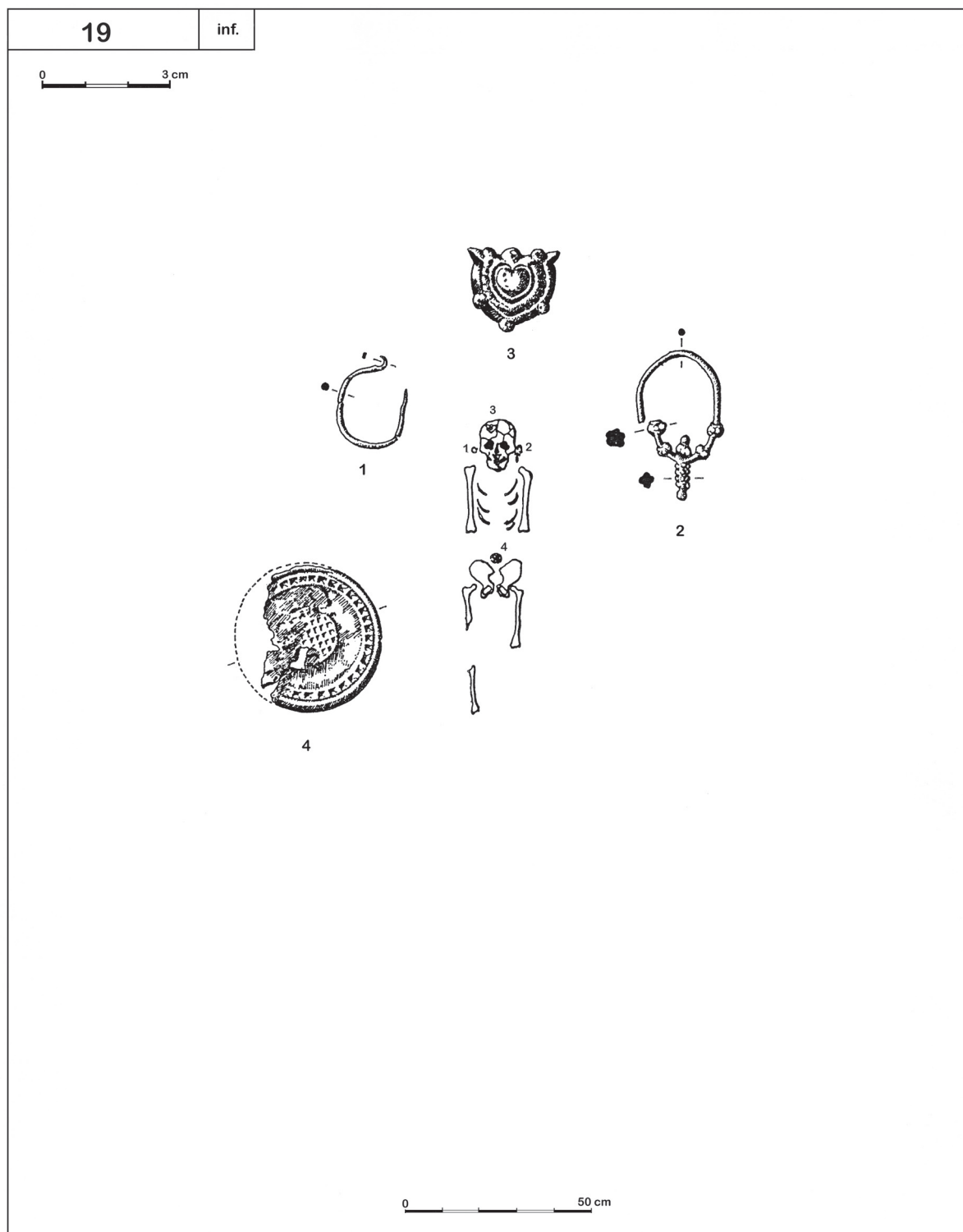
Tab. 6. Bagruša. Grobna cjelina 11 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
Pl. 6. Bagruša. Burial No. 11 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

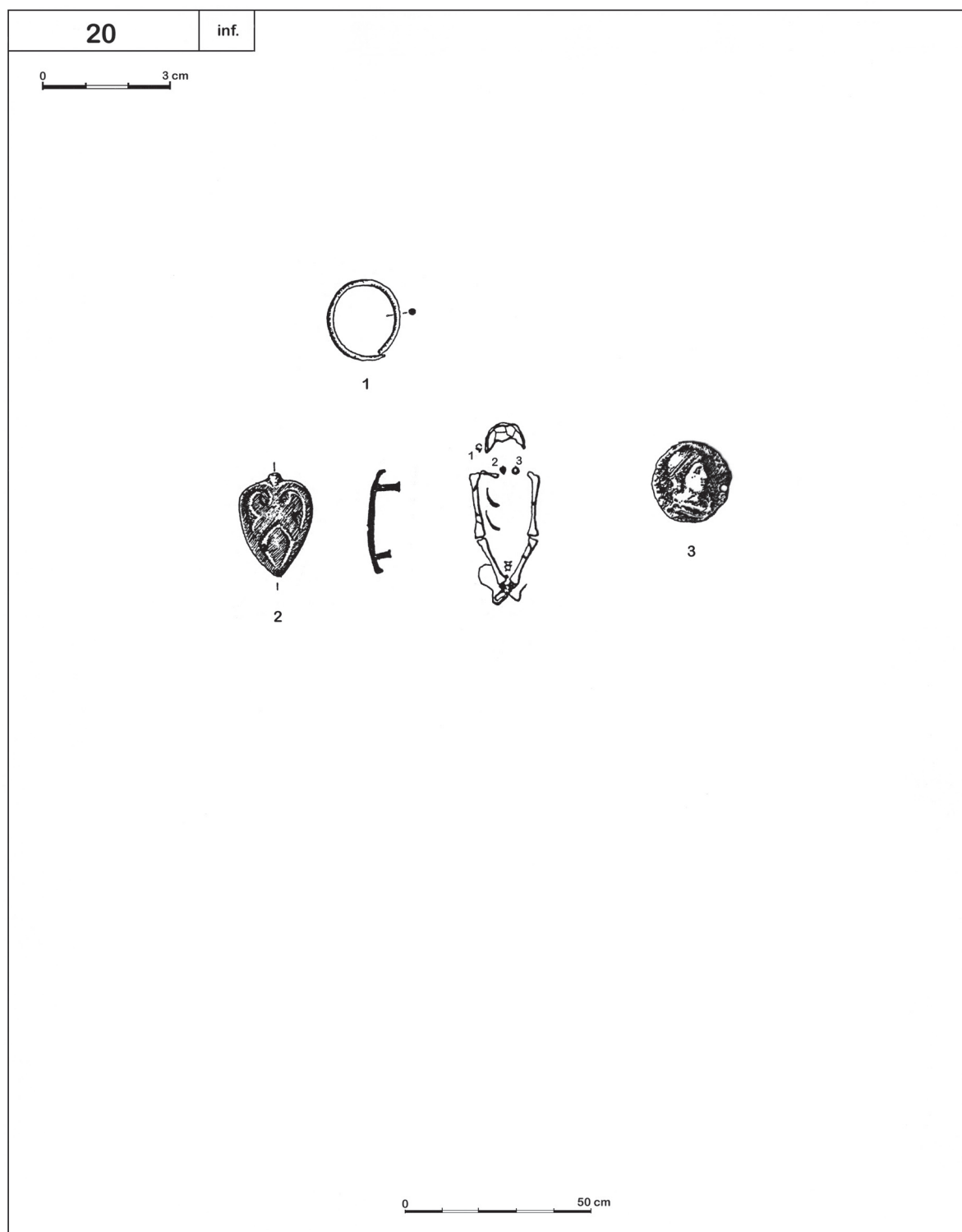
Tab. 7. *Bagruša. Grobna cjelina 12 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).*
 Pl. 7. *Bagruša. Burial No. 12 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).*

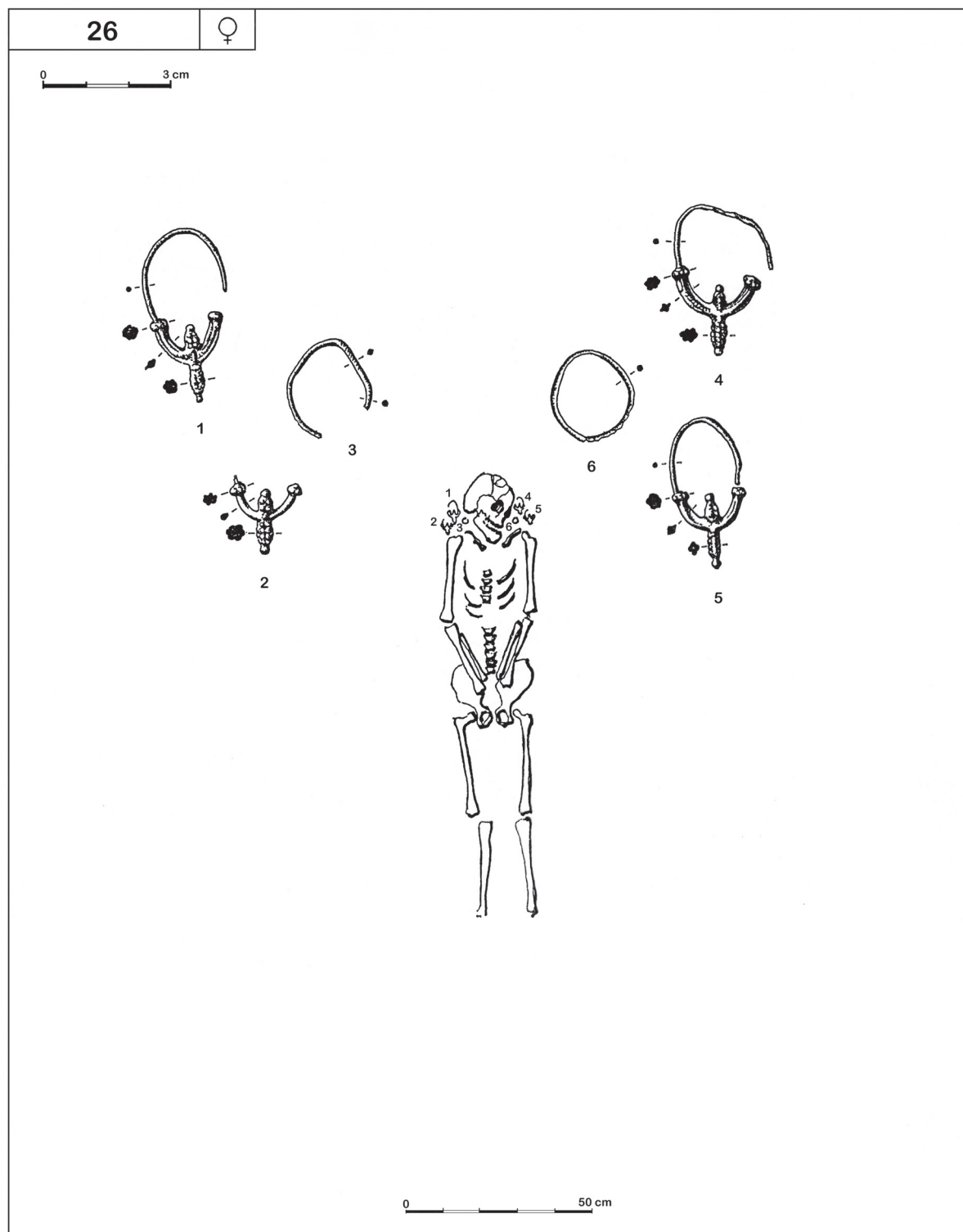
Tab. 8. Bagruša. Grobna cjelina 18 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Table 8. Bagruša. Burial No. 18 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

Tab. 9. Bagruša. Grobna cjelina 19 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 9. Bagruša. Burial No. 19 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

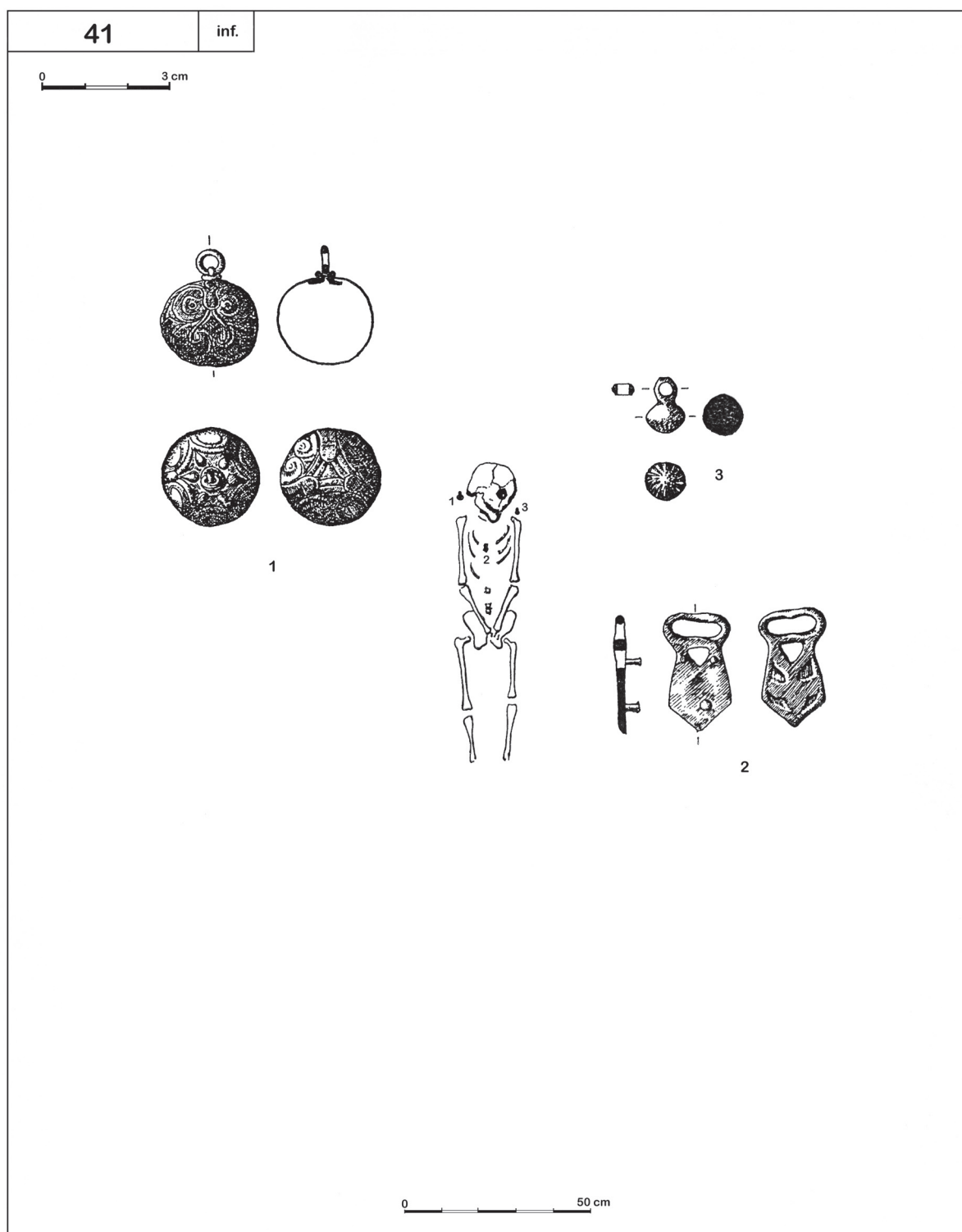
Tab. 10. Bagruša. Grobna cjelina 20 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 10. Bagruša. Burial No. 20 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

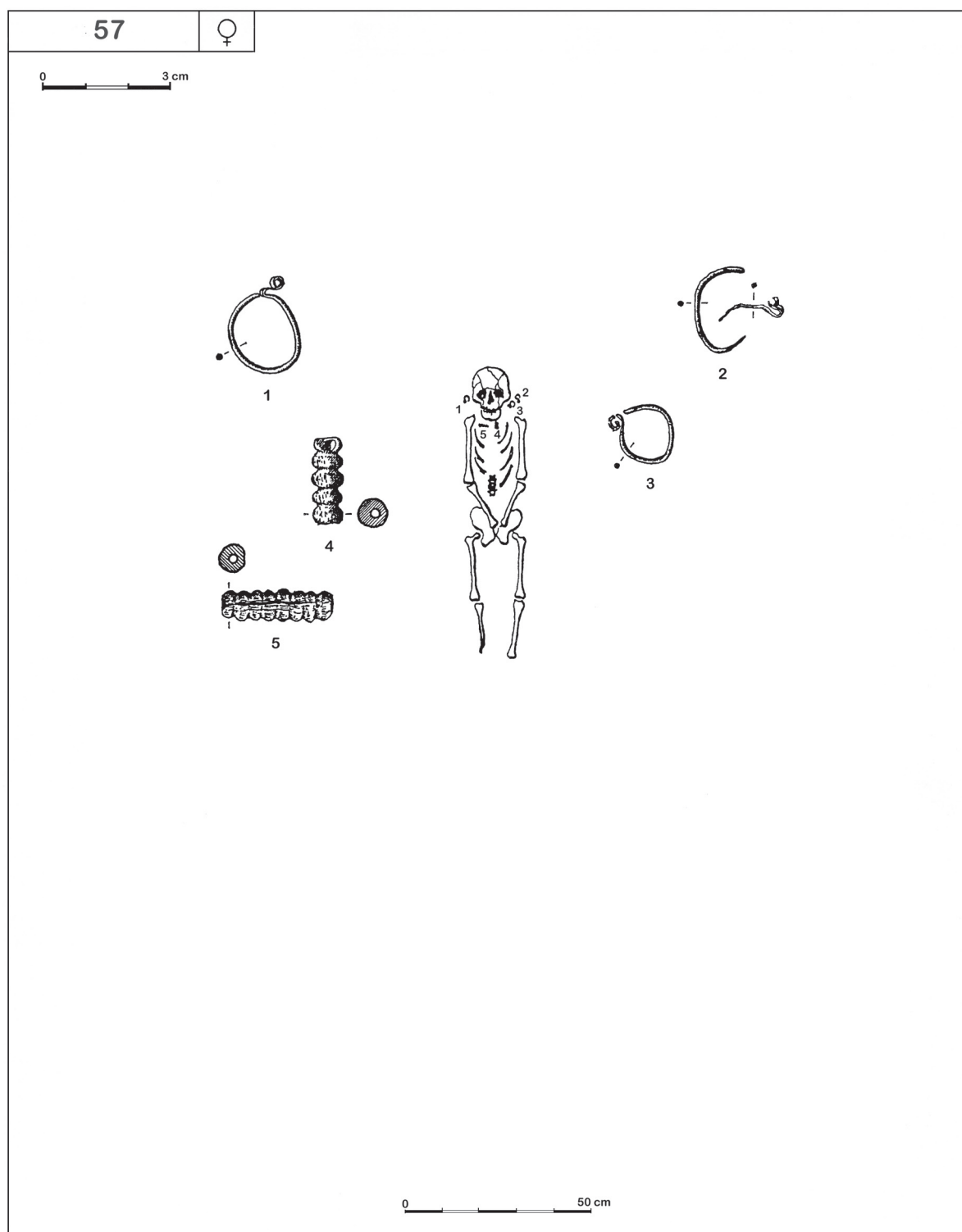
Tab. 11. Bagruša. Grobna cjelina 26 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 11. Bagruša. Burial No. 26 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

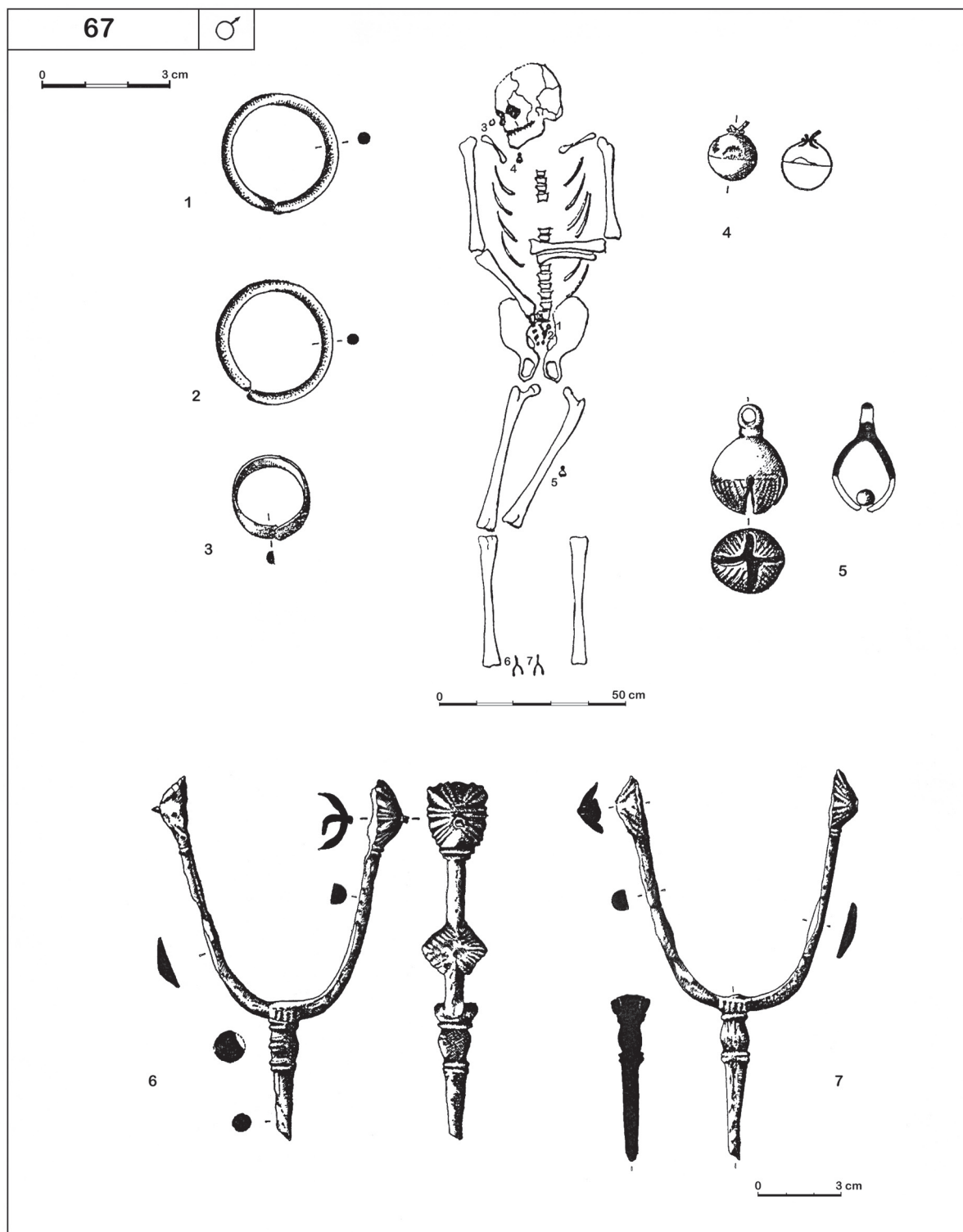
Tab. 12. *Bagruša. Grobna cjelina 39* (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 12. *Bagruša. Burial No. 39* (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

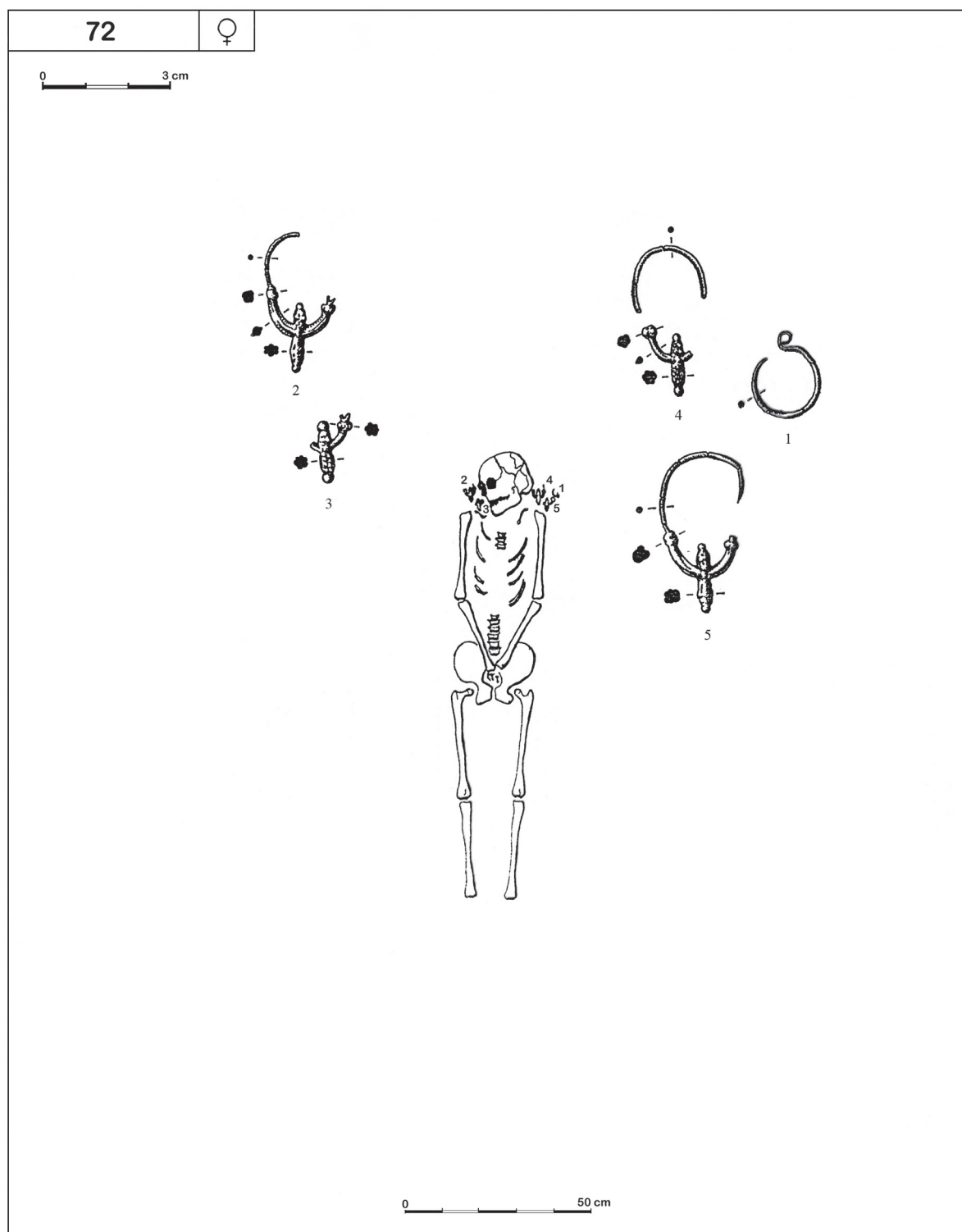
Tab. 13. Bagruša. Grobna cjelina 41 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 13. Bagruša. Burial No. 41 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

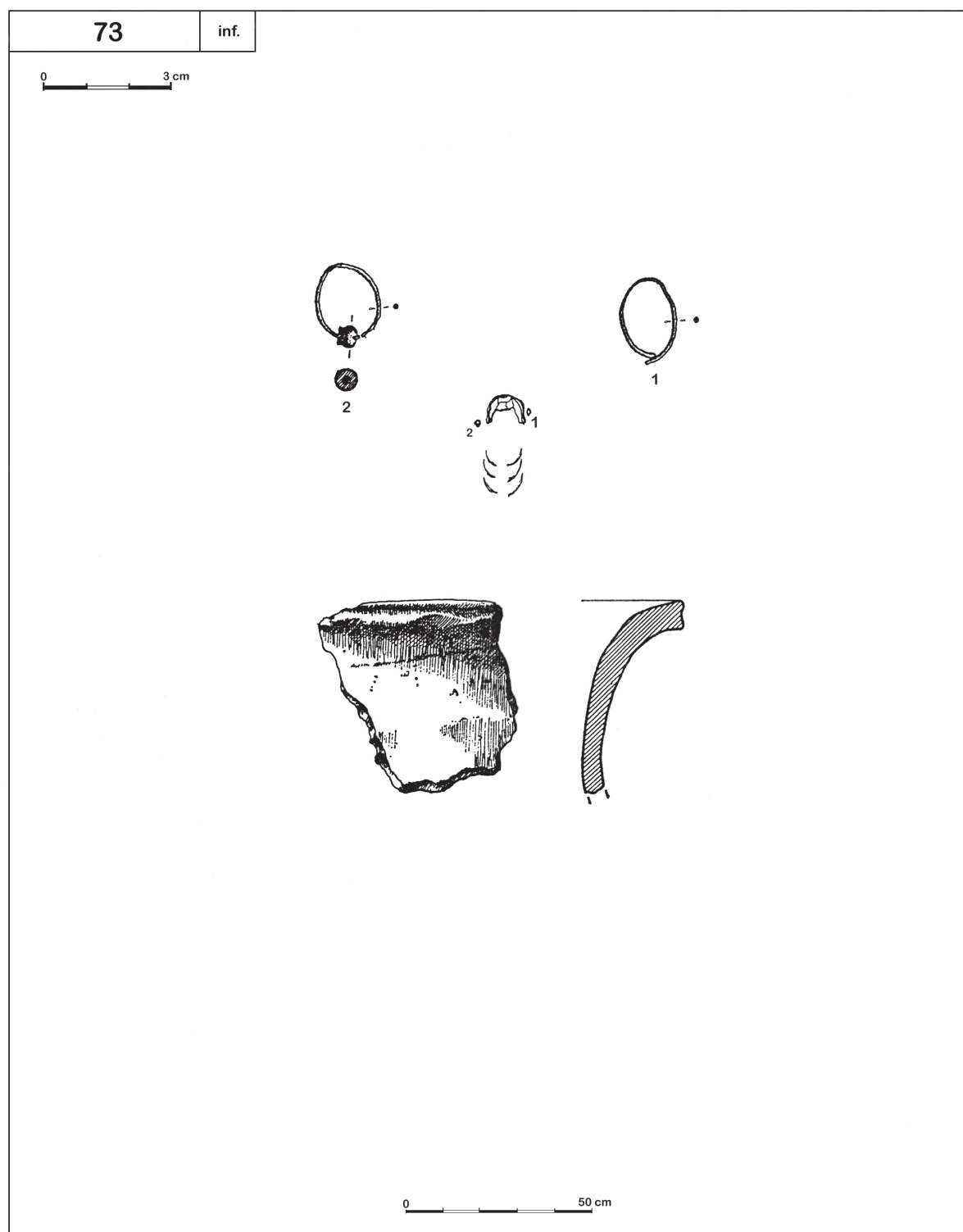
Tab. 14. Bagruša. Grobna cjelina 57 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 14. Bagruša. Burial No. 57 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

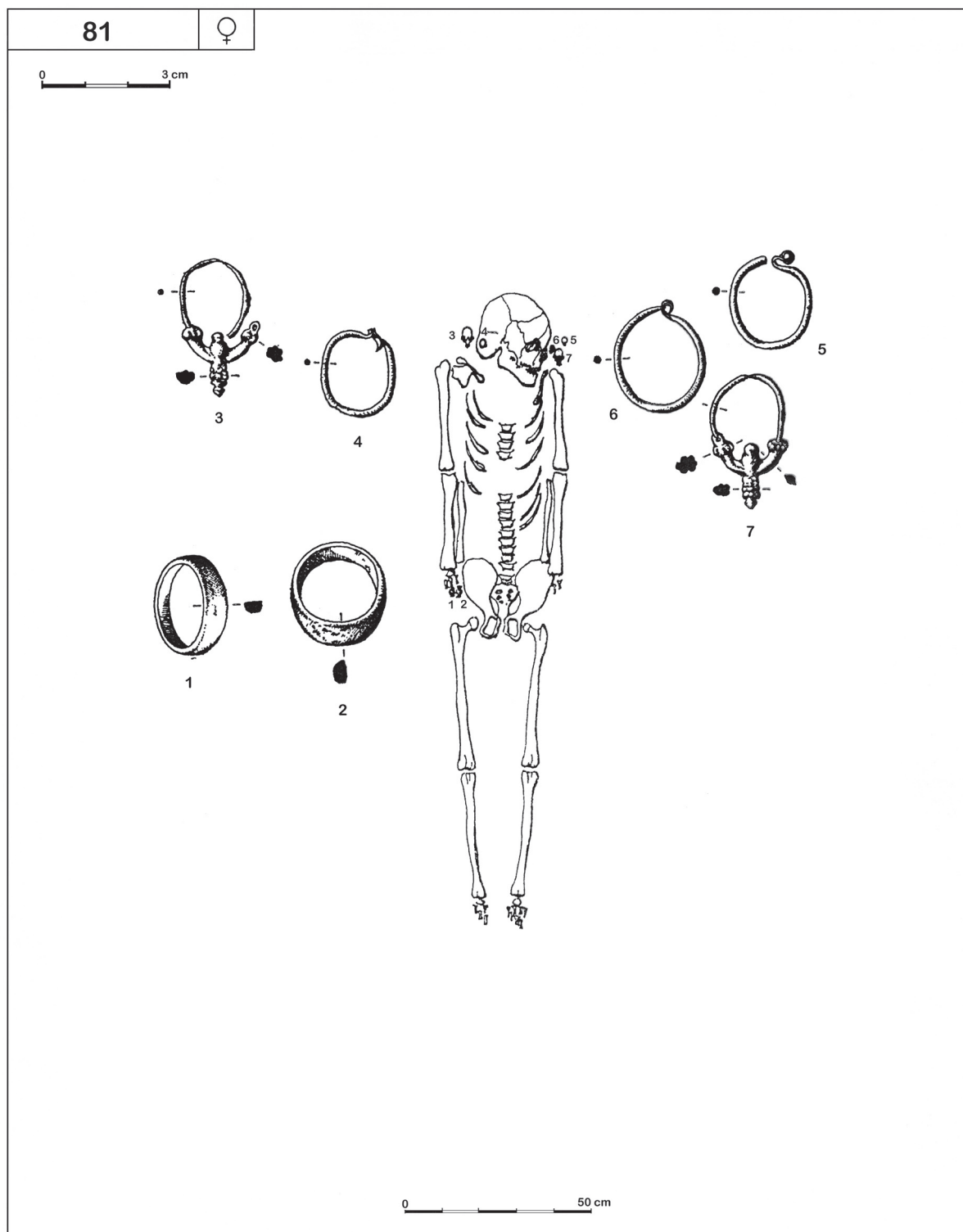
Tab. 15. Bagruša. Grobna cjelina 67 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
Pl. 15. Bagruša. Burial No. 67 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

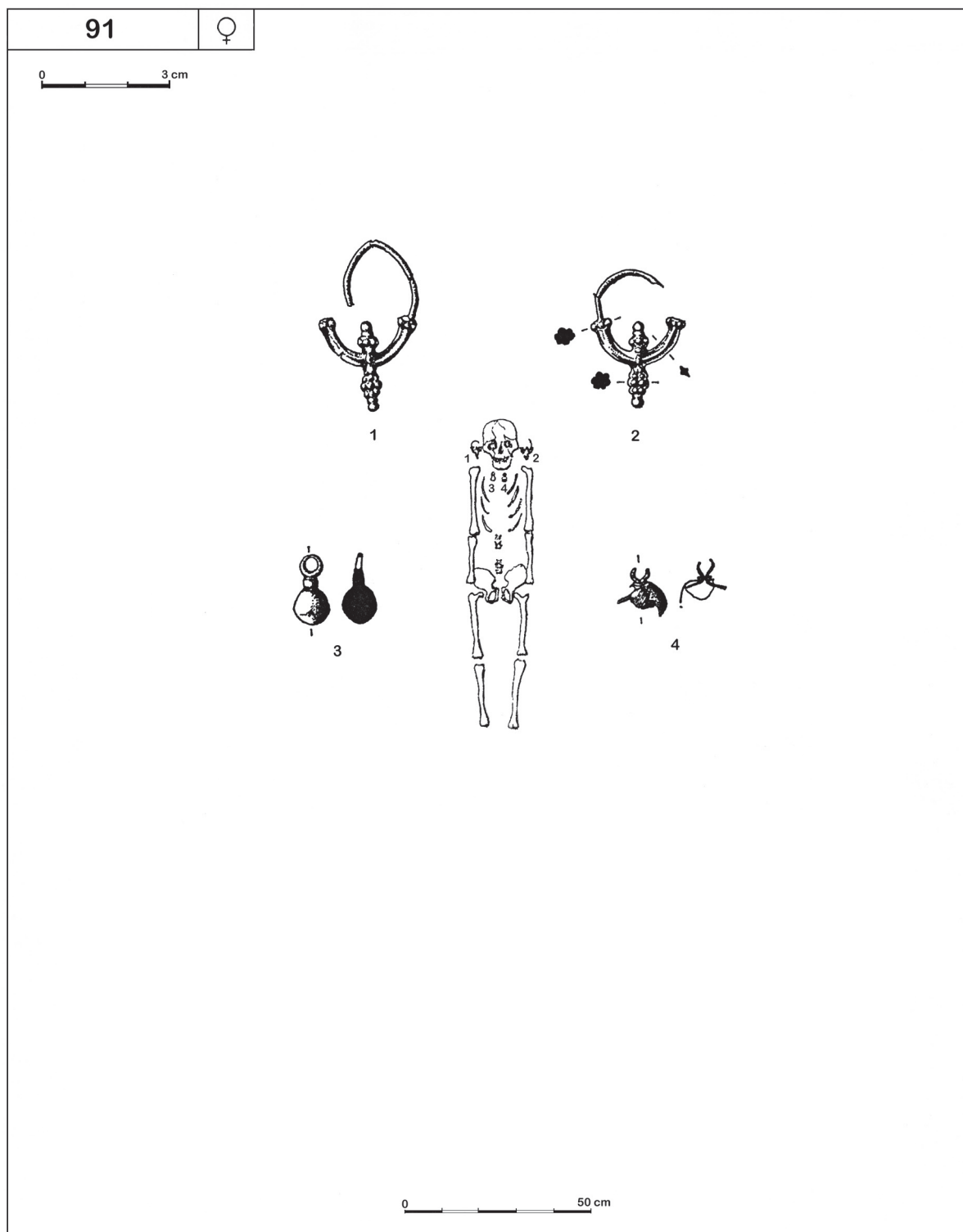
Tab. 16. Bagruša. Grobna cjelina 72 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 16. Bagruša. Burial No. 72 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

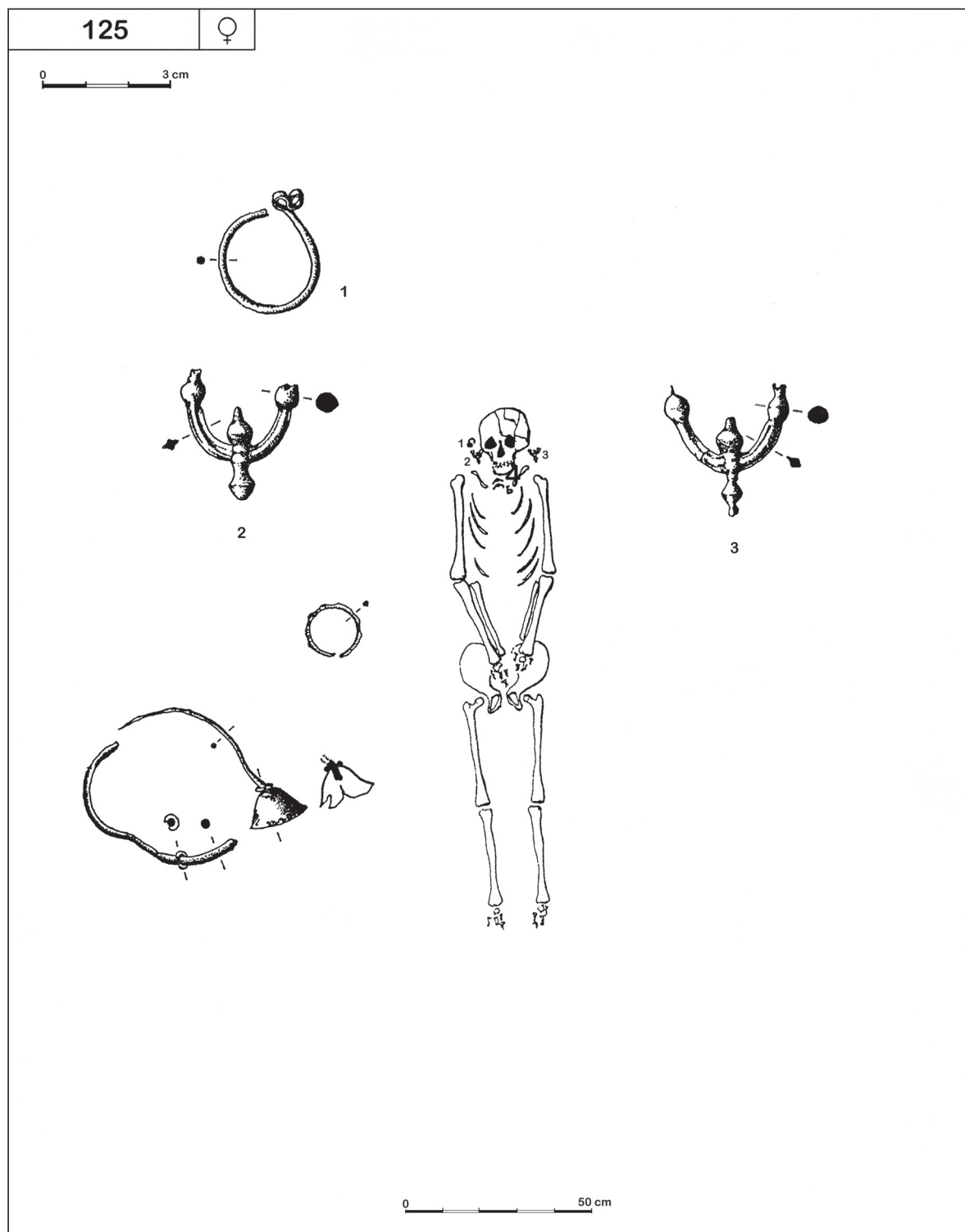
Tab. 17. *Bagruša*. Grobna cjelina 73 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 17. *Bagruša*. Burial No. 73 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

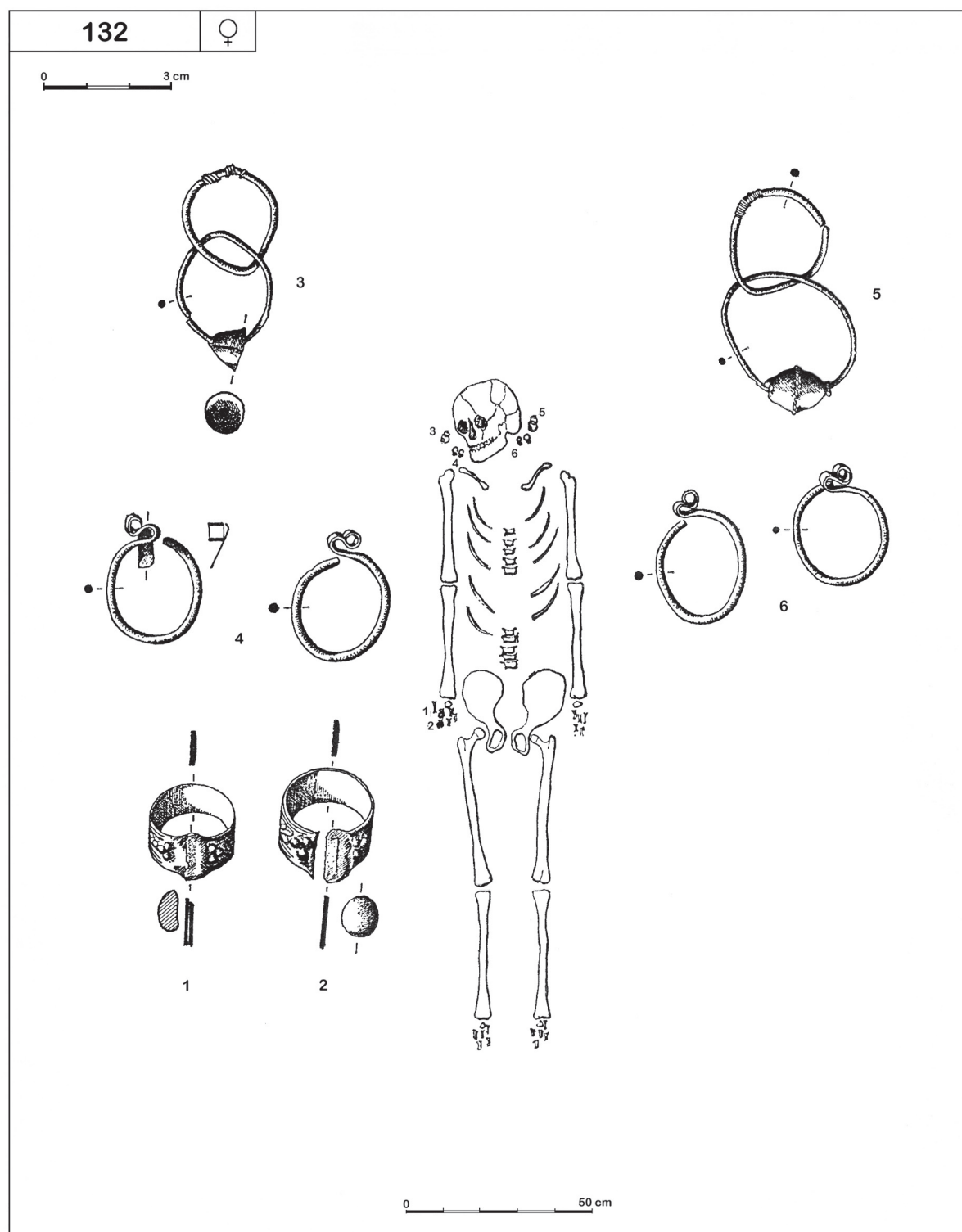
Tab. 18. Bagruša. Grobna cjelina 81 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 18. Bagruša. Burial No. 81 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

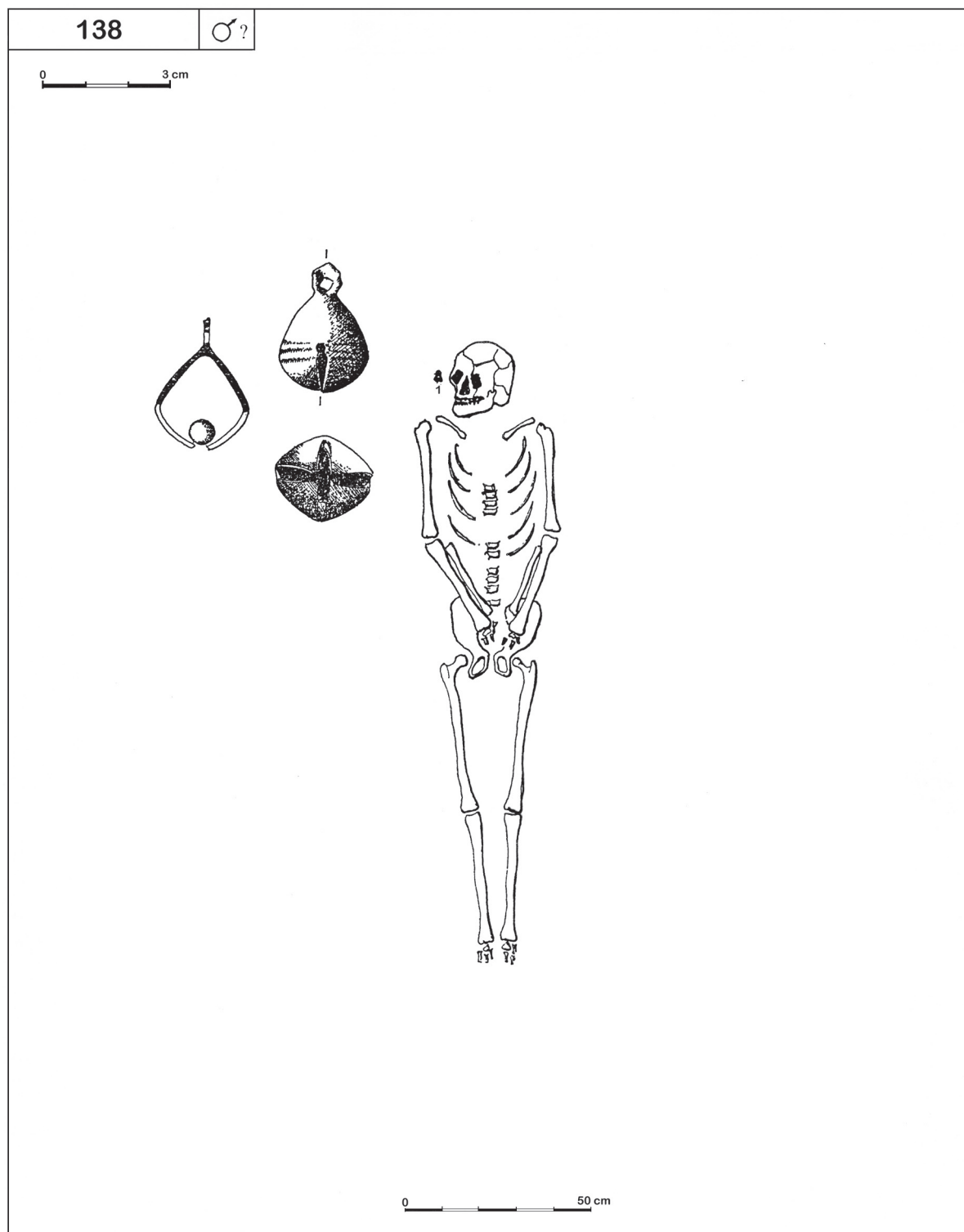
Tab. 19. *Bagruša*. Grobna cjelina 91 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 19. *Bagruša*. Burial No. 91 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

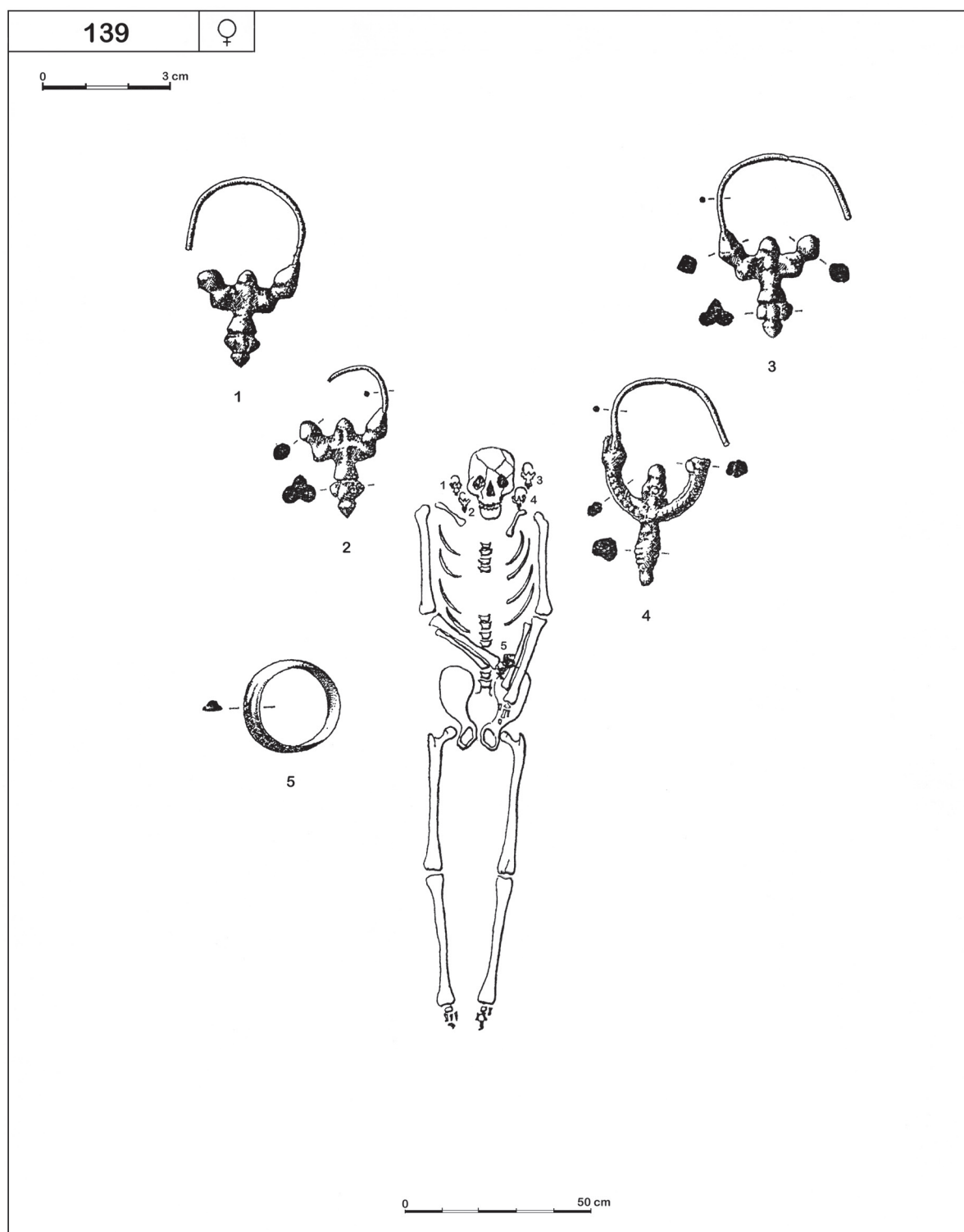
Tab. 20. Bagruša. Grobna cjelina 125 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 20. Bagruša. Burial No. 125 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

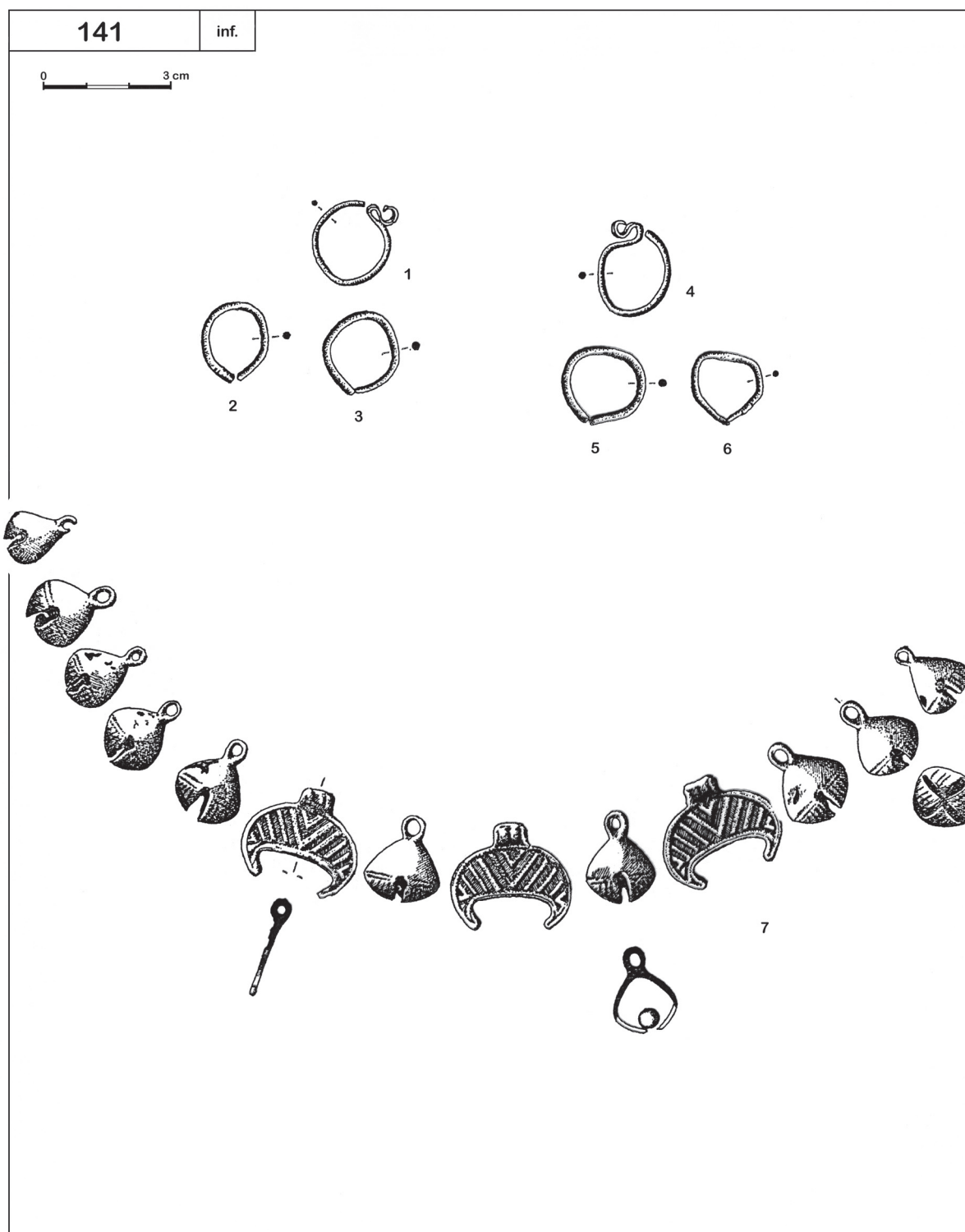
Tab. 21. Bagruša. Grobna cjelina 132 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
Pl. 21. Bagruša. Burial No. 132 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K. Botić).

Tab. 22. *Bagruša. Grobna cjelina 138 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).*
 Pl. 22. *Bagruša. Burial No. 138 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).*

Tab. 23. Bagruša. Grobna cjelina 139 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 23. Bagruša. Burial No. 139 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

Tab. 24. Bagraša. Grobna cjelina 141 (prema Z. ŽERAVICA, 1985-1986, crtež: S. Kudra, obradila K. Botić).
 Pl. 24. Bagraša. Burial No. 141 (from Z. ŽERAVICA, 1985-1986, drawing: S. Kudra, edited by K Botić).

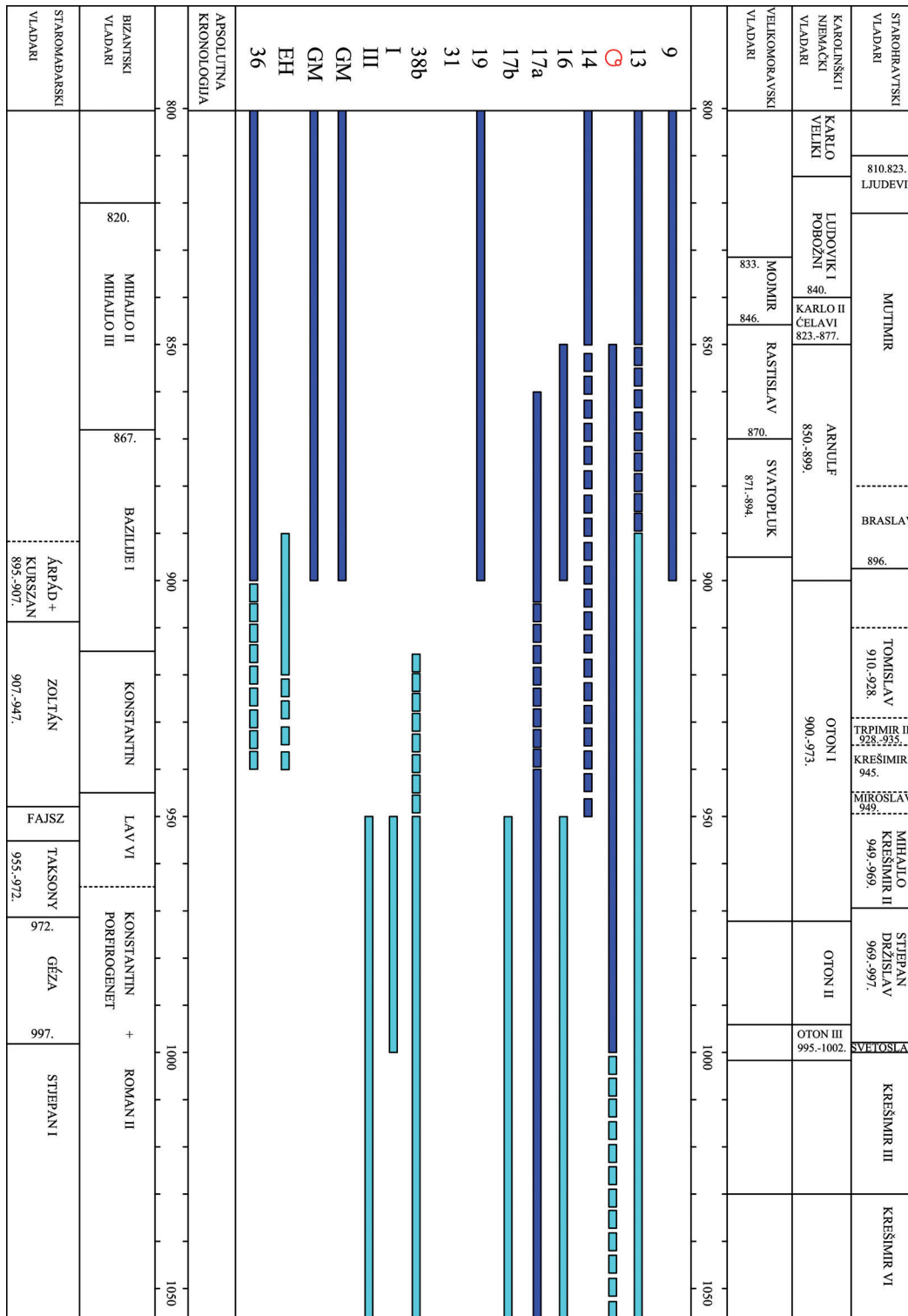

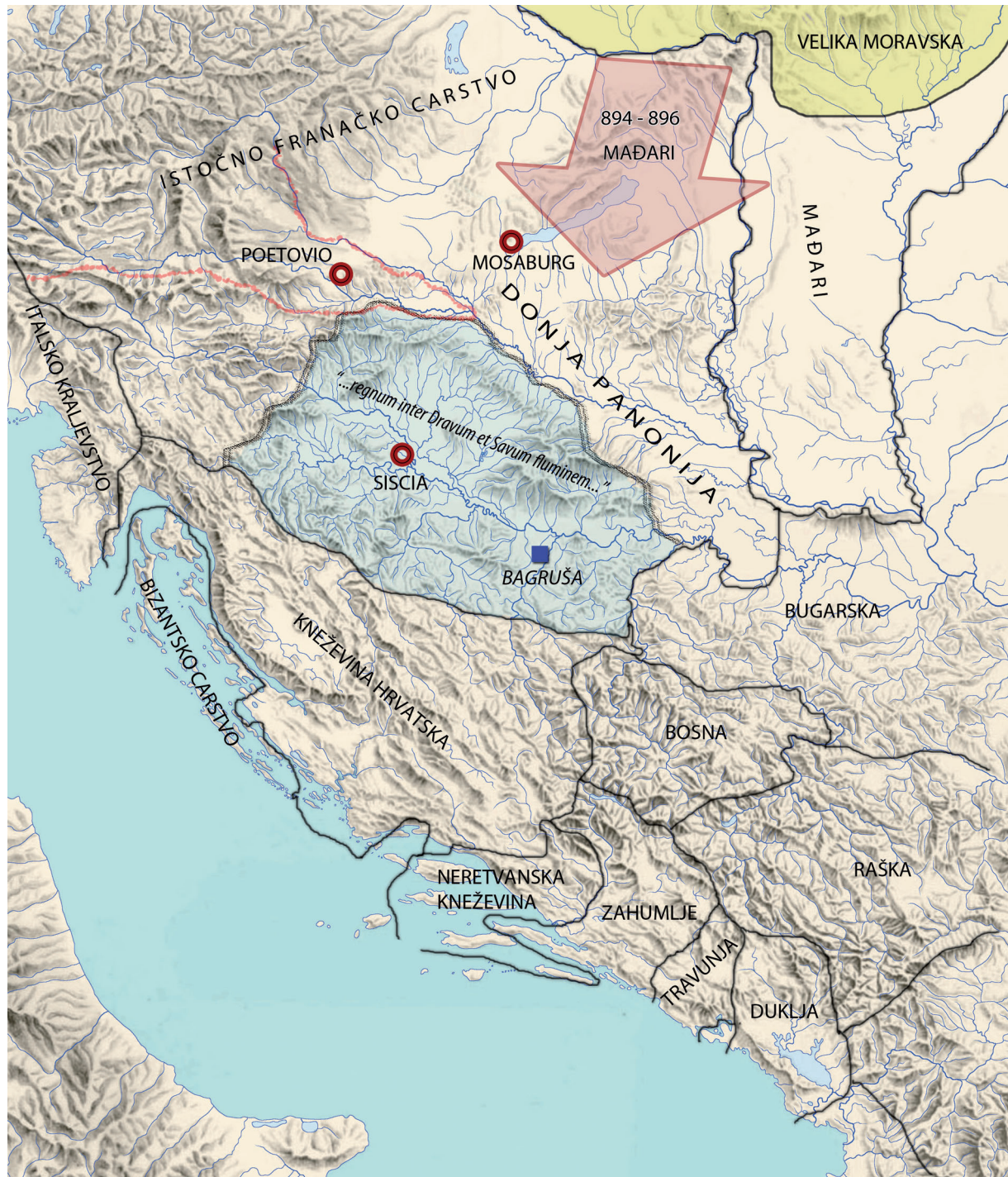
Tabla 26. Bagruša. Tipologijsko-kronologijska tablica groblja (crtež: K. Turkalj).

Pl. 26. Bagruša. Typological-chronological table of the cemetery (drawing: K. Turkalj).

VLADARI	APSOLOTNA KRONOLOGIJA	BIJELO BRDO I KASNA RANA	BIJELO BRDO I KASNA RANA	BIJELO BRDO II KASNA RANA	BIJELO BRDO II KASNA RANA	BIJELO BRDO III	BIJELO BRDO I KASNA RANA	BIJELO BRDO II KASNA RANA	BIJELO BRDO III	BIJELO BRDO I KASNA RANA	BIJELO BRDO II KASNA RANA	BIJELO BRDO III
NJEMACKI VLADARI												
919 HENRIK I	913 KONSTANTIN VII PORFIROGENEF											
936 OTON I	959 ROMAN II NIKIFOR											
973 OTON II	976 IVAN CIMISK											
1002 HENRIK II	1025 KONSTANTIN VII											
1039 HENRIK III	1034 MIHAJLO IV											
1056 HENRIK IV	1081 ALEKSUJE I											
1106 HENRIK V	1118 IVAN II KOMEN											
1137 LOTAR	1143 MANOJLO I KOMEN											
1152 KONRAD III	1180 ALEKSUJE II											
1190 FRIDRICH I BARBAROSA	1183											
1197 HENRIK VI												
1208 FILIP ŠVAPSKI												
1215 OTON IV												
1250 FRIDRIK II												
KONRAD IV												
STARORAVNJSKI VLADARI												
STAROMADARSKI VLADARI												
I. GIESLER												
BRASLAV 896												
910 TOMISLAV												
930 TRPIMIR II												
945 MIROSLAV												
947 MIHAJLO KREŠIMIR II												
969 GEZA												
972 STJEPAN DRŽISLAV												
997 SVETISLAV												
1000 MIHAJLO KREŠIMIR III												
1030												
1035												
1038 ABA SAMUEL												
1046 PETAR												
1058 ANDRIJA												
1061 BELA												
1063 SALAMON												
1074 GEZA I												
1074 DMITAR ILI ZVONIMIR												
1093 PETAR												
1095												
1116 KOLOMAN												
1131 STJEPAN												
1141 BELA II												
1162 GEZA II												
1172 STJEPAN III												
1196 BELA III												
1204 EMERIK												
1235 ANDRIJA II												
1270 BELA IV												

Tab. 27. Bagruša. Apsolutno-kronologijska tablica (crtež: K. Turkalj).

Pl. 27. Bagruša. Absolute-chronological table (drawing: K. Turkalj).

Tab. 28. Položaj groblja Bagruša kraj Petoševaca na kulturno-povijesnom zemljovidu 9. stoljeća (prema Hrvatskom povijesnom atlasu, 2003; osmislio autor, a nacrtao H. Jambrek).

Pl. 28. Location of the Bagruša cemetery near Petoševci on a cultural-historical map of the 9th century (from Hrvatski povijesni atlas, 2003; prepared by the author, drawing: H. Jambrek).

LITERATURA

- ARSENIJEVIĆ, S., 2008. - Slavica Arsenijević, *Nakit od praistorije do srednjeg vijeka*, (katalog izložbe), Banja Luka, 167-292.
- BELOŠEVIĆ, J., 1987. - Janko Belošević, Nekoliko neobjelodanih ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza s područja Sjeverne Dalmacije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 26(13) (1986-1987), Zadar, 141-163.
- BIALEKOVÁ, D., 2002. - Darina Bialeková, Remeslá a obchod, *Slovensko vo včasnem stredoveku* (ur.: A. Ruttkay, M. Ruttkay, P. Šalkovský), Nitra, 89-104.
- DAI 42, 24-25. - Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando imperio*, Budapest 1949, (drugo izdanje Dumbarton Oaks, 1967).
- DAIM, F., 2006. - Falko Daim, Auf den Spuren eines toten Kriegers: Das altungarische Reitergrab von Gnadendorf, *Heldengrab im Niemandsland. Ein frühungarischer Reiter aus Niederösterreich* (Hrsg. F. Daim), Mosaiksteine, Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Band 2, Mainz, 21-40.
- DEMO, Ž., 1983. - Željko Demo, Bjelobrdski privjesci u Jugoslaviji (u povodu nalaza s lokaliteta Đelekovec-Gornji Batijan I), *Podravski zbornik*, 83, Koprivnica, 271-298.
- DOSTÁL, B., 1965. - Bořivoj Dostál, Das Vordringen der Grossmährischen Materiellen Kultur in die Nachbarländer, *Magna Moravia: sbornik k 1100. výročí příchodu byzantské mise na moravu*, Prag.
- GIESLER, J., 1980. - Jochen Giesler, Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 10. München, 85-98.
- GIESLER, J., 1981. - Jochen Giesler, Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur (Ein Beitrag zur Chronologie des 10. und 11. Jahrhundert im Karpatenbecken), *Praehistorische Zeitschrift*, 56/1, Berlin-New York.
- GRAČANIN, H., 2008. - Hrvoje Gračanin, "Od Hrvata pak koji su stigli u Dalmaciju odvojio se jedan dio i zavladao Ilirikom i Panonijom": Razmatranja uz DAI c. 30, 75-78, *Povijest u nastavi*, VI, 11 (1), Lipanj 2008.
- HAMPEL, J., 1905. - József Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, II, Braunschweig.
- HANULIAK, M., 2004. - Milan Hanuliak, *Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska*, Nitra.
- HRUBÝ, V., 1955. - V. Hrubý, *Staré Město - velkomoravské pohřebiště "Na Valáh"*, Praha.
- JANKOVIĆ, M., 1983. - Milica Janković, Neki podaci o izradi predmeta od obojenih metala na Ključu Dunava u IX – XI veku, *Zbornik narodnog muzeja*, XI, Beograd, 99-112.
- KLAIĆ, N., 1967. - Nada Klaić, *Historia salnitana maior*, Beograd.
- KOROŠEC-VRAČKO, P., 1942. - Paola Korošec-Vračko, Ranosrednjovjekovni nalaz u Junuzovcima. *Glesnik hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, LIV, Sarajevo, 271-289.
- KOROŠEC, P., 1979/1. - Paola Korošec, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov*, I i II, Ljubljana 1979.
- KOROŠEC, P., 1999. - Paola Korošec, *Nekropola na Ptujem gradu*, Ptuj.
- KOS, F., 1902-1928. - Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, I- V., Ljubljana 1902-1928.
- MARGETIĆ, L., 2000. - Lujo Margetić, *Zagreb i Slavonija - izbor studija*, Zagreb-Rijeka.
- MARUŠIĆ, B., 1972. - Branko Marušić, Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno groblje kaštela Dvograd u Istri, *Histria archaeologica*, I, 1, Pula 1070, 7-46.

- MARUŠIĆ, B., 1987. - Branko Marušić, *Starohrvatska nekropola u Žminju*, Pula.
- MILETIĆ, N., 1967. - Nada Miletić, Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s., XXI/XXII-Arheologija, Sarajevo, 81-154.
- MILETIĆ, N., 1980. - Nada Miletić, Slovenska nekropola u Mahovljanima kod Banjaluke, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s., XXXIV (1979), Sarajevo, 137-160.
- NÉMETH, P., 1969.- Péter Németh, Bemerkungen zur Auswertung des sog. Schatzfundes von Toka, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 2, Szeged, 189-199.
- PATAKI, V., 1939. - Viktor Pataki, A hevesi honfoglaláskori női sírlelet (Der Grabfund von Heves aus der Landnahmezeit), *Folia Archeologica*, 1-2, Budapest, 200-208, Taf. 1: 1b; Abb. 1.
- PETRINEC, M., 2009. - Maja Petrinc, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split.
- SOKOL, V., 2006. - Vladimir Sokol, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Zagreb.
- SIMONI, K., 2004. - Katica Simoni, *Stenjevec, starohrvatsko groblje* (Katalog izložbe), Zagreb.
- SZÖKE, B., 1962. - Bela Szöke, A honfoglaló és kora Arpad-kori magyarság régészeti emlékei / The archaeological heritage of the Conquest period and the Early Arpadian Age, *Régészeti Tanulmányok*, 1, Budapest.
- ŠIŠIĆ, F., 1925. - Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, Zagreb.
- THE ANCIENT HUNGARIANS, 1996. - *The Ancient Hungarians, Exhibition Catalogue* (eds.: I. Fodor et. al.), Budapest.
- TOMIČIĆ, Ž., 1989. - Željko Tomičić, *Arheološka slika međurječja Mure, Drave, Dunava i Save u svjetlosti materijalnih izvora bjelobrdskog kulturnog kompleksa*, Disertacija, Zagreb.
- TOMIČIĆ, Ž., 1991. - Željko Tomičić, Novi prilozi vrednovanju ostavštine srednjovjekovnog groblja Bijelo Brdo II., *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 8, Zagreb, 95-148.
- TOMIČIĆ, Ž., 1992a. - Željko Tomičić, Neuere Erforschung der Bijelo Brdo - Kultur in Kroatien, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 9, Zagreb, 113-130.
- TOMIČIĆ, Ž., 1992b. - Željko Tomičić, Prilog istraživanju kronologije srednjovjekovnog groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru. Hommage à Vukovar, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 20 (1990), Split, 111-182.
- TOMIČIĆ, Ž., 1993. - Željko Tomičić, Prilog istraživanju kronologije bjelobrdskog segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj-Grad, *Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva*, Ptuj, 543-679.
- TOMIČIĆ, Ž., 1994-1995. - Željko Tomičić, Baranya in Lichte archäologischer Zeugnisse der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Analyse des frühmittelalterlichen Gräberfeldes Majs-Udvar, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 11-12, Zagreb, 71-98.
- TOMIČIĆ, Ž., 1996. - Željko Tomičić, Na tragu bjelobrdske kulture u Kalničkom Prigorju, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 21., Split, 99-122
- TOMIČIĆ, Ž., 1997. - Željko Tomičić, *Zvonimirovo i Josipovo, groblja starohrvatskoga doba u Virovitičko-podravskoj županiji*, Zagreb-Virovitica.
- TOMIČIĆ, Ž., 1998. - Željko Tomičić, Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo-Veliko polje, prinos poznavanju bjelobrdske kulture u podravskom dijelu, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 13-14 (1996-1997), Zagreb, 91-120.
- TOMIČIĆ, Ž., 1999. - Željko Tomičić, Ranosrednjovjekovno groblje u Sv. Jurju u Trnju u Međimurju – prinos datiranju, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 15-16 (1998-1999), Zagreb, 41-60.

- TOMIČIĆ, Ž., 1999-2000. - Željko Tomičić, Ranosrednjovjekovno groblje u Velikom Bukovcu – uz početke bjelobrdske kulture u Hrvatskoj, 23-24, Zagreb, 285-308.
- TOMIČIĆ, Ž., 2000. - Željko Tomičić, Istraživanje kronologije ranosrednjovjekovnog groblja u Mahovljanima kraj Banja Luke, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 17, Zagreb, 25-66.
- TOMIČIĆ, Ž., 2003. - Željko Tomičić, O nekim vezama ranosrednjovjekovne Slavonije i Dalmacije na primjeru polumjesecolikih naušnica s privjeskom, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 30, Split, 139-157.
- TOMIČIĆ, Ž., 2003. - Željko Tomičić, Grob odličnice iz ranosrednjovjekovnog groblja Zvonimirovo – Veliko polje kraj Suhopolja, *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb, 549-560.
- TOMIČIĆ, Ž., 2007. - Željko Tomičić, Prilog poznavanju kronologije ranosrednjovjekovnog groblja Gomjenica, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 34, Split, 151-197.
- VINSKI, Z., 1952. - Zdenko Vinski, Naušnice zvjezdolikog tipa u Arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čađavica, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 2, Zagreb, 29-56.
- VINSKI, Z., 1970. - Zdenko Vinski, O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser. 3., IV, Zagreb, 45-82.
- ŽERAVICA, Z., 1985-1986. - Zdenko Žeravica, Ranoslovenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s., 40-41, Sarajevo, 129-209.

UNDERSTANDING THE ARCHAEOLOGICAL HERITAGE OF THE EARLY MEDIAEVAL CEMETERY AT THE BAGRUŠA SITE NEAR PETOŠEVCI

SUMMARY

In his contribution, the author strives to evaluate in detail the significance of the archaeological heritage of the early mediaeval cemetery at the *Bagruša* site near the village of Petoševci near Banja Luka in the Bosnian part of Posavina. Our understanding of this site offers new chronological determinants for both the analysed clan cemetery in rows and also establishing the start of the formation and manifestation of the Bijelo Brdo culture on the southern margins of the central Danube region. In this paper, an interweaving of several cultural circles can be identified.

KEY WORDS: *Bagruša near Petoševci, early Middle Ages, Bijelo Brdo culture, Croatian Principality, Greater Moravia, Old Hungarian cultural circle, Byzantine cultural circle, grave goods*

Translation / *Prijevod*: Nina Matetić Pelikan za ETNOtrend, Samobor
Proof-reading / *Lektura*: Stephen Hindlaugh za ETNOtrend, Samobor